

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Oorsprong en ontwikkeling van het Heerlens marktwezen

Met de officiële opening van de eerste vrije weekmarkt op 25 juni j.l. door loco-burgemeester ir J. C. Schlösser ¹⁾, zijn wij in een nieuwe fase gekomen van het Heerlens marktwezen, dat, zoals we zullen zien, reeds uit een zeer ver verleden stamt. Dit behoeft overigens geen verwondering te wekken, aangezien het begrip „markt” als ontmoetingspunt van vraag en aanbod uit de nood der mensheid werd geboren. Hadden de oudste wereldbewoners niet reeds de behoefte aan een afzetgebied, hoe beperkt dan ook, van hun overtollige waren en moesten ontbrekende levensbehoeften niet op de een of andere manier worden aangevuld? Een overproduktie van bepaalde goederen noopte tot het aangaan van transacties met andere personen, die van hun kant andere waren als ruilobject bezaten. Het begrip „met gesloten beurzen” kon toen vanwege het nog niet aanwezig zijn van geldstukken niet van toepassing worden gebracht. In oorsprong en vooral in de vroege middeleeuwen koos men als plaats voor de ruilhandel kruisingen van wegen, rivierovergangen, de nabijheid van burchten, pfalzen en kloosters ²⁾. Geleidelijk aan is de ruilhandel, die zich kenmerkt door het geringe aantal personen dat erbij betrokken was, uitgegroeid tot een georganiseerd geheel, dat langzamerhand geografisch aan een bepaalde plaats gebonden werd. Vaak ontwikkelde deze plek zich tot een nederzetting. Het marktterrein werd dan het politiek, economisch en ook het plaatselijk middelpunt, waaraan de voornaamste gebouwen verrezen, zoals het raadhuis, de kerk, etc.. Was het eenmaal zover, dan is het begrijpelijk, dat de plaatselijke overheden, die het terrein voor het houden van de markten beschikbaar stelden en er ook de zorg voor hadden, aan persoon en goed zekere eisen gingen stellen. Al vrij snel kwamen de verhuurders van de standplaatsen tot het inzicht, dat in deze sektor ook voor het lichaam dat zij vertegenwoordigden een voordeeltje te behalen viel. Het gevolg hiervan vindt in Heerlen vooral sinds de

19e eeuw zijn neerslag in de talrijke tariefverordeningen, die vanzelfsprekend voortdurende aanpassing aan de eisen des tijds behoefden. Het zijn juist deze bewaard gebleven archiefstukken, die ons een nader inzicht geven in de geschiedkundige ontwikkeling van deze lokale behoeftefactor.

Van de oude *prehistorische* bevolking in deze streken zijn helaas geen gegevens bekend, die duiden op een georganiseerde markt. Er zullen wel handelaren zijn geweest die speciale waren te ruil aanboden, doch van een gereguleerd marktlevens kan hier geen sprake zijn. Men leefde in kleine gesloten gemeenschappen en voorzag hoofdzakelijk in de eigen behoefte. Het individualistisch begrip was deze mensen vreemd.

Bij de *volkeren van de oude beschavingculturen* daarentegen is dit anders. Men kende een aantal vrij grote gemeenschappen, die zich voornamelijk in steden vestigden. Het leven in zo'n stad was op een geheel andere leest geschoeid en de bewoners waren hierin niet zo nauw op elkaar aangewezen. Niet iedereen kon voor zijn eigen levensbehoeften zorgen door aan het productieproces mee te werken. Er waren ook ambten in het bestuurlijk-administratieve vlak te vervullen. Voor deze mensen moest een ander „ruilobject” in het leven worden geroepen. Uit deze noodzaak werd de munt geboren. En hiermee kwamen we dan aan de eerste aanzet van een georganiseerd en gereguleerd marktwezen waaruit op zijn beurt weer het ambacht en de nijverheid op grotere schaal ontstonden.

Met de verovering van deze streken door de *romeinse* legers en het stichten van in oorsprong militaire en later burgerlijke nederzettingen voerde men ook hier de romeinse zeden en gewoonten in. Het militaire haltepunt = statio legde men bij voorkeur aan in bestaande agglomeraties of daar waar deze niet aanwezig waren, werd ze eenvoudig gecreëerd. Zich beschermd voelend door de aanwezigheid van het militaire apparaat, groeide de statio uit tot een kleine huizingroep. Allerhande neringdoeners, herbergiers, winkeliers en ambachtslieden vestigden zich in de buurt. Er ontstond zodoende weldra een kleine markt, waar de meest uiteenlopende koopwaar werd aangeboden ³⁾. Door de ligging aan een vitale wegenkruising was het afzetgebied van de zich plaatselijk ontwikkelende pottenbakkersindustrie en de landbouw- en veeteeltproducten van de Coriovallum omringende villae verzekerd. Dit handelsterrein beperkte zich niet uitsluitend tot Heerlen en omgeving, doch strekte zich o.a. uit over geheel Zuidlimburg, Arentsburg en de Rijnlinie ⁴⁾. Naast zijn belangrijkheid als statio, vicus, castellum, exportcentrum voor de inheemse aardewerkindustrie en de voortbrengselen van landbouw en veeteelt, vervulde Heerlen in de romeinse tijd ook de functie van marktplaats en droeg derhalve in deze periode reeds het kenmerk van streekcentrum met zich mee ⁵⁾.

De vraag, waar deze *marktplaats of forum binnen de vicus Coriovallum* gesitueerd moet worden, heeft reeds diverse personen bezig gehouden. Oud-archivaris P. Peters heeft in 1924 bij de bouw van de huizenrij van de heer Mengelers aan de toenmalige Tempstraat (thans Raadhuisplein-zuidzijde) een vrij groot gebouw ontdekt met een reeks van vertrekken rondom een open hal, omringd door ronde gecanneleerde zuilen, waarvan de gemetselde voetstukken 1.40 m. lang en 1.05 m. breed nog aangetroffen zijn. De open zijde van deze hal, d.i. de voorzijde, was zuidoostwaarts gericht ⁶). Hij trekt hieruit de conclusie, dat we hier te doen hebben met het „Praetorium”, het grote hoofdgebouw of het hoofdkwartier van de legerleiding ⁷). Nieuwe onderzoeken en opgravingen hebben echter aan het licht gebracht, dat deze hypothese op het ogenblik moeilijk meer te handhaven is. Bij vergelijking met andere gebouwresten elders, is men thans geneigd deze fundamenten toe te schrijven aan het forumgebouw = de markthal van Coriovallum ⁸). De produkten die hier verhandeld werden, zijn van de meest uiteenlopende aard. Een groot aantal van de gebruiksvoorwerpen zijn verzameld in het gemeentelijk oudheidkundig museum en zodoende voor een ieder toegankelijk gemaakt.

Na de romeinse tijd valt er een diepe stilte in onze plaatselijke geschiedenis. Er zijn weliswaar aanwijzingen die duiden op een bewoningscontinuïteit, doch hieraan zijn, net als in de prehistorie, geen conclusies te verbinden die aanknopingspunten kunnen verschaffen m.b.t. het marktwezen in deze periode. Ook nu weer kunnen we slechts vermoedens uitspreken dat er in zekere mate handel gedreven moet zijn. Immers ook deze mensen hebben voedsel en gebruiksvoorwerpen nodig gehad en uiteraard ook een afzetgebied voor hun eigen produkten.

In de 16e eeuw beginnen de plaatselijke archiefstukken gegevens prijs te geven, die wijzen op de aanwezigheid van marktbedrijvigheid in Heerlen. Alhoewel de dokumenten ons niet direkt inlichten over de markt als zodanig, vinden we toch in enkele topografische benamingen aanduidingen die ontegenzeggelijk het begrip „markt” inhouden en er zeer zeker van zijn afgeleid. In een charter van 1512 o.a. is er sprake van de „Veemarktsgraaf” als naamgeving voor een der bindingsgrachten, die vanaf de oude Bongerspoel dwars over de tegenwoordige Emmastraat tussen de huizen Wilhelminaplein 24 en Emmastraat 12 leidde naar de Gasthuisstraat. Daarnaast kennen we de aanduiding „Veemarkt” = tegenwoordig Wilhelminaplein. Deze naam herinnert zonder meer aan het marktrecht, dat Heerlen eertijds bezat en geeft bovendien de plaats aan, waar de markt gehouden werd. Deze aanduiding, die zich tot aan het begin van deze eeuw officieel heeft kunnen handhaven, zou, indien er géén markten in Heerlen plaats hadden gevonden, géén enkele bestaansgrond hebben gekend ⁹).

In en rekeningenboek, gedateerd 1580—1594, waarvan het origineel in het algemeen rijksarchief te Brussel berust en het gemeentearchief van Heerlen een fotokopie bezit, bevattende uitgaveposten voor gedane leveringen aan de alhier binnen het fort gelegerde Spaanse troepen, komt een passage voor waarin de Heerlense slaggers op een rekwest hunnerzijds een overheidsvergoeding ontvangen in het verlies dat zij geleden hebben met de in- en verkoop van vee en vlees t.b.v. de soldaten:

„Item aen Don Octavio d'Arragon bynnen Heerlen is comen logeren met syn compagnie hebben door bedwanck moeten stellen vleeschslagers dewelcke voor de soldaeten ende gantsche compagnie mosten dach voor dach koyen, rinder ende schaepenvleesch bestellen ende gemerckt die soldaeten die voorscreven vleeschslaegers . . . . . daertoe hebben bedwonghen, dat sy hon hebben moeten elck pont koyen oft rentvleesch laeten voor onderhalven stuyver, ende het schaepenvleesch ouch nae advenant. Alsoe dat die voors. vleeschslaenders nyet en consten omme komen ende op alle beesten moesten toegeven, doordyen te wintertyden vette bestiaelen quaelyck te becommen waeren ende alsoe metten slaenders een accort moeten maecken, dat se solden blyven ootvercoopen, wes die beesten int ootvercoopen min aen gewicht ootbrochten als sy die selve ingegolden hadden, dat men hon het verlies verrichten soude ende alsoe aende selve vleeschslaenders ten laste der gemeenten hon voor verlies moeten affleggen ende nemptlyck te weten die naemen der slaenders Herman Penninx, Peeter Cobben, Henrich Cloetgens ende Jan Maes, ende die selve ontfangen voor honne verlies als verhalt die somme van tweehondert vierendartich gulden elff stuyver drye ort . . . .”¹⁰⁾.

Een derde gegeven hetgeen de besproken aangelegenheid dichter benadert, vinden we in een afrekeningsverslag van een contributie door de Rekenkamer van het Brabantse Hof te Brussel. Hierin is sprake van een „*veemarc's tax*”, een belasting voor de veemarkt. De rekenkamer maakt op- en aanmerkingen op de door de hoofdbank Heerlen ingediende afrekening. In een „Nota op de partaye van LVIII £ XII½ sh.” heet het, dat: „die rendanten seggen betaelt te hebben aen haever ende hoy voer een nyeuwe plaetse, *boven den veemarc's tax*, alle daeghe XVIII £ ende dat tzeedert den XXII^{en} Augusti XV^cLXXXIX totten maendt Novembris incluys daer naer sonder daarvan eenich bescheet texhiberen”¹¹⁾.

Het duurt tot *het jaar 1649* vooraleer we een *positief gegeven* in handen krijgen dat er in Heerlen georganiseerde en gereguleerde markten hebben plaats gevonden. Jammer, dat de vermelding in de bronnen zo uiterst summier is en in het geheel niet ingaat op het gebeuren zelf. We zijn hier aangewezen op de gerechtelijke archieven, die zich bezig houden met misdrijven tijdens zo'n marktdag begaan. Het is wel zeker, dat dit niet de eerste vrije markt te Heerlen is geweest. Door het ontbreken van oudere archiefstukken ter plaatse zal het moeilijk zijn de datum van instelling te achterhalen.

Zo'n marktdag werd door de bewoners van de plaats en door velen daarbuiten als een feestdag beschouwd. Over het algemeen was de markt gekoppeld aan de naamdag van een Heilige, die ter plaatse

een bijzondere verering genoot. De mensen woonden 's morgens de H. Mis ter ere van die Heilige in de parochiekerk bij en namen tevens de gelegenheid te baat om een bezoek aan de markt te brengen. Afgezien van de Bronkkermis vierde men tevens kermis bij de naamdag van de eerste en meestal ook van de tweede kerkpatroon, hetgeen in de kleinere plaatsen tot op de dag van vandaag nog stand gehouden heeft.

In *Heerlen-stad* werden twee heiligen vereerd waaraan een markt-dag verbonden was, n.l. *St. Job* (10 maart) en *St. Andries* (30 nov.)¹²⁾. Wellicht is de *St. Andriesmarkt* de enige herinnering die is blijven voortleven aan de oudste kerkpatroon van Heerlen „*St. Andreas-apostel*”, die in de kerkwijdingsakte van Voerendaal van 10 augustus 1049 wordt vermeld¹³⁾. Vanzelfsprekend kenden ook de omliggende plaatsen hun markt- en kermisdagen cq heiligenverering, die omgekeerd ook weer door de Heerlenaren werden bezocht. Voor die tijd immers was dit de enige ontspanning en afwisseling in een over het algemeen eentonig doch arbeidszaam bestaan. Zo vinden we voor *Voerendaal*: „op den 10 Augusti 1683 des avonts ontrent 8 uyren wesende in de vryheyt van *St. Laurins marckdach*”¹⁴⁾; voor *Brunssum* de „*St. Brigittedag*”¹⁵⁾; voor *Schaesberg* de „*St. Barbarakermis*”¹⁶⁾ en voor *Nijswiller* de „*St. Dionisiusmarkt*”¹⁷⁾. Bovendien zijn enkele gegevens aangetroffen die wijzen op bijzondere verering van Heiligen, waarbij wel feest werd gevierd, maar waaraan géén kermis of markt-dag was verbonden. *Heerlen* kende zijn Mathijsdevotie¹⁸⁾, *Welten* zijn Driekoningenfeest¹⁹⁾ en zijn *St. Tonis*verering²⁰⁾. Voorts treffen we Heerlenaren aan bij de vastendevotie op de „*St. Cellester Berg*” te Aken²¹⁾ en bij de *St. Bernardus*vereniging te Burtscheid²²⁾. Deze lijst maakt vanzelfsprekend geen enkele aanspraak op volledigheid. Praktisch iedere plaats vierde zijn heiligendagen, waarvan zich enkele tot op de dag van vandaag hebben kunnen handhaven, alleen met dit verschil, dat het momenteel slechts plaatselijk kerkelijke feestdagen zijn, waaraan nog enkele getrouwen vasthouden, terwijl zij vroeger als algemene devotiedagen werden beschouwd.

Zoals gezegd, werd zo'n markt-dag als een hoogtijdag ervaren. Dat er feest gevierd werd, laat zich gemakkelijk raden. Vooral de herbergiers voeren hier wel bij. Het is dan ook begrijpelijk, dat er, om de feestvreugde te verhogen of om een goede koop of verkoop te bekrachtigen, een glas, ja soms een glas teveel gedronken werd. De nare kant van zo'n braspartij was, dat ze kon ontaarden in een twist tussen enkele personen of soms ook wel tussen hele groepen van mensen, waarbij dan over het algemeen de jeugd zich niet onbetuigd liet. Er werden vaker tussen dorpen, buurten of gehuchten hele veldslagen geleverd, die ten slotte eindigden met een veroordeling door het gerecht. Ons eerste positieve gegeven is dan ook afkomstig van een aanklacht bij het openbaar gezag van zo'n hier-

voren geschilderd voorval. In de civiele rolle van de hoofdschepenbank Heerlen lezen we op datum van 15 maart 1649:

„De schout Cobes nomine officij claeger in voldoeninghe van sijne propositie ter lester rolle gedaen tegen Hendrick Eynmael beclaechden ederende syne clachte, seghet dat den beclaeghden hem heeft laeten gelusten op den *lesten vrijmarckt* alhier te slaen met Leentjen Pappers ende daarmede te violeren de vryheyte der voors. jaermarckt by alle oude privilegien en wetten wel expresselyck verboden ....”²³).

Gezien de datum van deze notitie wordt met deze „lesten vrijmarckt” zonder enige twijfel de *St. Jobsmarkt* bedoeld.

Dergelijke aantekeningen komen in het gerechtelijk archief regelmatig voor²⁴). Jammer, dat ze zich nagenoeg alle beperken tot de vermelding van een minder aangenaam gebeuren tijdens de marktdag. Een enkel geval wil ik echter voor u uit die veelheid van gegevens lichten²⁵). Het practisch complete dossier vermeldt als feitelijkheid een degengevecht tussen schout J. Quartier van Heerlen en een zekere Jacob Jenel, beiden vergezeld van een knecht, hetgeen plaats vond „omtrent Geleen inde straet bij 't Doodleger recht tegen den hoff van de heere Slijpe”, anno 1705. Om een duidelijk beeld van de situatie te krijgen, laten we de schout aan het woord. Hij richt zich hierbij in een rekwest tot de heer de Quade, vice-drossaard van het land van Valkenburg:

„.... Gisteravondt dat de sonne ontrent een halff uyre onder was compt mijn den Jongen Jenel recht tegen den hoff van de heere Slype met zijn comptoirboede tegen rijden, dat ich van de Ubaeghsbergh quam, ende was ick oock vergeselschap met mijn knecht; Jenel was seer droncken, formeert mijn een karee ende springht onderthusschen van syn paert ende gript het myne seer hevig in de stangen, daer op ick oock afspringe, ende treck mijn deegen hy de sijne oock, dan ick hebbe hem niet toegevallen als wanneer hij mijn aggresseerde, mijn degen heeft geraeckt, dan oft het in de cleederen is dan off hij gequetst is wet ick niet wel, ick kreghe hem lestelyck bij syn degen ende is den beugel der affgetrocken off ten minsten los. Den voorleser van Vourendael was just present sijn cantorboide en mijn knecht, die getuygenis van het gehele werck cunnen geven. UEd: kan ook informatie daar over laten nemen, dye jongelingh is bynae alle daegen soo droncken als een beest. Godt de heere wil mijn handen bewaeren in het worstelen dat ick hem bij syn deegen hadt; heb ick een kleijn schratsken in mijn huyt gekregen net op een knocksken van den rughstranck daar ontrent ½ leepel bloet uytgecomen is. Sulcke straetschenderijen behoorden niet geleden te worden. Deese sij UEd: gerecommandeert”.

De meest interessante passage voor ons onderzoek treffen we echter aan in het verslag, dat door de justitie na de getuigenverhoren werd opgemaakt, in de eigentijdse terminologie „clacht ende conclusie” genoemd. Naast een aantal andere punten concludeert het gerecht:

„Uytdier dat op dien dagh *mertdagh* tot Herle soude geweest syn; ende dat op *mertdagen quasi vero niemant arrestabel soude weesen*; ende dat hetselve *privilegie* selfs voor delinquanten soude mogen dienen; daer het dogh notoir is, dat selfs in de naburige beslote steden laetstaen opene dorpen, de *martdagen* niemant van de arresten eneximeren;

aat de eersten beclaegden (Quartier) niet tegenstaende hij eerst over den tweeden aan het officie van den Drossard geklaegt hadde; sich niet ontsien en heeft, met den selven onder de handt t'accordeeren; ende om de saeke te smooeren het daarheenen te dirigeren dat den heer clager tot de nodige preuen ende ontdeckinge van het gepasseerde niet en soude geraecken; t'geene immers aen eenen scholtet niet en betaemt . . . .”.

In deze slegende kwestie, die tot 1708 geduurd heeft, worden beide partijen veroordeeld; de schout wegens het verzaken van zijn plichten, de heer Jenel „aen het krackeel en opgevolght geveght”. De kosten, waarvoor beiden moesten opkomen, bedroegen de uitzonderlijk hoge som van 157 gulden en 8 stuiver.

Over de *grootte en de omvang van de markt* zijn we in het geheel niet ingelicht. Ook vermeldt geen enkel archiefstuk iets over de toeloop, de aanvoer, de soorten produkten en vee etc.. Uit een aantekening uit het jaar 1782 zouden we kunnen opmaken, dat het niet zo bijzonder goed gesteld was met de Heerlense *St. Andriesmarkt*. Het schepenbestuur nam het besluit de marktdag te verplaatsen van 10 december naar 28 november. Tevens maakte men bekend, dat alle waren vrij en zonder standgeld mochten worden verhandeld en dat er naar believen vee aangevoerd kon worden. Men ging ter stimulering nog verder en loofde een prijs uit, bestaande uit een zilveren roskam, voor degene, die het mooiste vee en een premie voor hem die de beste koopwaar op de markt bracht. Deze gedragslijn werd door middel van officiële bekendmaking in de toen hier verschijnende „aeker courant” openbaar gemaakt:

„Betaelt voor de bekendmaaking op ordre van den geregte in de Aeker Courant in 8ber 1782 en 9ber 1783 telkens 3 maelen, ter zaaken alle koopmanschappen vrij sonder standgeld alhier in den Dorpe op den soogen. Andriesmarkt souden konnen en mogen gebragt worden gelyk ook allerhande bestiaelen en dat deesen mark in den vervolge altoos op den 28 9ber in plaats van den 10 Xber soude gehouden, en daar bij een zilveren roskamp voor diegeene welke de meest off schoonste paarden en voor andere beste soorten van koopmanschappen ook een praemie uytgedeelt worden ingevolge ordonnantie”²⁶).

Met deze advertentie was een bedrag van 4 gulden en 10 stuiver gemoeid. Ze werd verantwoord in de rekening van de schatheffer H. Lamberts, die op 26 juli 1784 door de Banksvergadering werd goedgekeurd. In ditzelfde financiële overzicht treffen we ook de uitgavepost aan voor het vervaardigen van de zilveren roskam, die door de zilversmid J. N. Groschsmits voor de prijs van 76 gulden, 7 stuiver en 2 oort geleverd werd. Wie dit kleinood verworven heeft, is niet bekend. Wel weten we, dat er op deze markt een premie is toegekend aan Jean Cloesen „weegens de beste galanteriewaaren op den markt van den 28 9ber 1783 gebrocht te hebben eene croon”, die omgerekend 4 gulden 17 stuiver en 2 oort vertegenwoordigde.

Vermoedelijk heeft men niet het verwachte resultaat geboekt met de advertentie in de „aeker courant”. In 1783 breidde men de wervingscampagne uit met een bericht in de „Maestrichter Gasette” :

„Aan dhr. Secretaris Landman, wegens drukloon voor de publicatie in de Maestrichter Gazette ter saaken van verandering van dag van d'ordinaire St. Andriesmarkt volgens ordonnantie en quittantie . . . . . 1 - 10 - 0" 27).

Met de *komst van de franse legers* in 1793 voltrokken zich in het bestuurlijke vlak grote veranderingen. Het gehele overheidsapparaat werd omgevormd naar het franse gezagspatroom met zijn eigen en geheel andere wetgeving. Dat dit voor de plaatselijke overheden wel eens moeilijkheden met zich meebracht, behoeft hier verder geen betoog. Hoe het met de markten in Heerlen in deze tijd verliep, zal vooralsnog voor ons een vraagteken blijven. In 1835, toen het franse gezag inmiddels weer plaats had moeten maken eerst voor dat van het Verenigd Koninkrijk en sinds 1830 voor het Belgische Bewind, treffen we een gegeven aan, dat ons onderwerp rechtsreeks raakt. Op last van de overheid moest burgemeester Lintjens een staat invullen, die ons een duidelijk inzicht geeft in de stand van zaken op dat moment. Op 5 december 1835 kweet hij zich van zijn opdracht en verstrekte: „een opgave betreffende de bijzondere jaarmarkten in de gemeente Heerlen”. Gevraagd werd „de aard der te koop gestelde voorwerpen”, waarop als antwoord werd gegeven: „paarden, koeien, varkens, ijzerwerk, akkergereedschappen enz.”. Als dag: „4 November”, hetgeen een duidelijke afwijking vertoont met de in 1782—1783 vastgestelde datum van 28 november. Waarschijnlijk is de anders gerichte religieuze aard van het nieuwe bewind niet vreemd aan de uitbanning van de heiligennamen, die verbonden waren aan bepaalde feestelijkheden. Tevens blijkt ook, dat er slechts één markt (St. Andries) gehouden werd, tegenover vroeger twee (St. Job). Vervolgens informeerde men naar: „de dagteekening besluit inrigting jaarmarkt en de autorisatie hiervan”. Hier vulde burgemeester Lintjens eigenhandig in: „bij besluit van de voormalige keizerin van Frankrijk van 1813”. In een N.B. zegt hij verder: „de juiste datum van het besluit is niet te vinden en kan derhalve niet opgegeven worden”. Als plaats voor het houden van de markt werd tenslotte aangegeven: „In het dorp van Heerlen” 28).

De Heerlense markt ging hierna een bloeitijd tegemoet, hetgeen zoals gewoonlijk door anderen vaak met lede ogen werd aangezien. Bij schrijven van 18 augustus 1843 verzocht het college van Gedeputeerde Staten in het hertogdom Limburg het gemeentebestuur een bijdrage te verstrekken voor de verbetering van de weg „Falkenhausen over Gulpen en Hoogcruts in de rigting Aubel”, alwaar, zoals wellicht bekend, grote graanmarkten werden gehouden. Deze aangelegenheid besprak men uitvoerig in de gemeenteraad van Heerlen op 6 september 1843. Men herinnerde zich maar al te goed, dat tijdens een vergadering, te Valkenburg belegd ter uitvoering van het Vredestractaat tussen Nederland en België, van de belgische districtscommandant en de burgemeesters van de gemeenten gelegen op de rechter Maasoever, een overeenkomst tot stand was gekomen met betrekking tot het vrij invoeren van granen op de markt te Aubel.

In deze streken zag men deze bepaling echter niet als een gunst maar als een hulpmiddel „om den markt van Aubel te alimenteren en te handhaven en die omstreken van graanen te voorzien”. Men betoogde verder, dat deze vrije invoer in feite een farce was en alleen gold voor die perioden waarin de gemiddelde graanprijs laag was. Zodra de waarde steeg en de markt verzadigd raakte, moesten 50 cent per mud aan invoerrechten worden betaald, waardoor er nagenoeg geen verschil meer bestond met de graanprijzen te Maastricht. Daar kwam nog bij, dat Maastricht vervoertechisch gunstiger en dichterbij lag dan Aubel. Het gemeentebestuur twijfelde dan ook aan de gesuggereerde voordelen voor wat de verbetering van de weg betrof. Men vreesde daarentegen zelfs nog een verdere achteruitgang in de handel doordat door de verbeteringen iedereen gemakkelijk de route naar Aubel kon vinden. Hierdoor zouden de prijzen geducht gedrukt worden en aan de concurrentie zou op de duur niet meer het hoofd geboden kunnen worden. Voorts betoogden de leden van de Heerlense gemeenteraad, dat de geplande weg voor de „communicatie” ook niet geschikt geacht werd. De gemeente Heerlen had meer voordelen bij de weg „van Heerlen langs het Welterhuske en tusschen het dorp van Welten en Kunrode over Ubachsberg naar Gulpen, als zijnde meer in verband met den weg van Sittard en Geilenkirchen”. De besluitvorming luidde dan ook: „geen voordeel te hebben in den graanhandel op Aubel maar als communicatieweg in verband met de wegen van Maastricht, Sittard en Geilenkirchen bijdragen te willen doen”²⁹).

Het gemeentebestuur voelde derhalve niets voor de gevraagde bijdrage en voor de uitbreiding van de handel op Aubel. Neen, een dergelijke beslissing strookte niet met een interne gedachte, die weldra door dit bestuurscollege ten uitvoer zou worden gebracht. Zelf overwoog men een uitbreiding van de Heerlense markten, waar naast vee, ook landbouwprodukten en andere waren werden aangevoerd. In dit licht moeten we dan ook het besluit van de gemeenteraad van 16 november 1843 zien:

„De Gemeenteraad van Heerlen,

Overwegende dat sedert het bestaan van den jaarmarkt op den vierden November, in 1813 toegestaan, de koophandel van vee in deze gemeente, zoo wel voor de alhier inwoonende kooplieden van paarden als voor de landbouwer zich heeft voordeelig uitgebreid en het gemis van nog eenen jaarmarkt in de lente zich heeft voelbaar gemaakt, te meer daar in dien tijd veel hoornvee, door Belgische kooplieden alhier gekocht wordt;

dat om dezen bloeyenden koophandel, voor zoo veel doenlijk te onderhouden welke door de afscheiding van het naast bij gelegene België zouden kunnen lijden, het nu vooral noodzakelijk is om dien tijd eenen jaarmarkt daar te stellen;

Is van gevoelen:

Zijne Excellentie den Heer Staatsraad Gouverneur van het Hertogdom Limburg te verzoeken zoo als geschiedt bij deze, van aan Zijne Mayesteit den Koning eene gunstige voordragt te doen ter bekoming van de vereischte autorisatie tot de daargestelling van eenen jaarmarkt van vee en kramerijen op den tienden Mei van ieder jaar en invallende op eenen Zondag, den opvolgenden dag te houden”³⁰).

De *tweede jaarmarkt*, die ook vóór de franse tijd werd gehouden, was hiermee in ere hersteld, zij het dan ook niet op de van oudsher gebruikelijke datum van St. Job.

Nog was men niet tevreden. De mogelijkheden voor de mensen van stad en streek bleken nog te beperkt om zich regelmatig van nieuwe goederen of noodzakelijke levensbehoeften te voorzien of te ontdoen. Al spoedig daarna boog de gemeenteraad van Heerlen zich over deze kwestie. Burgemeester Jaegers deed in de vergadering van de gemeenteraad van 12 juli 1844 het voorstel tot instelling van een *wekelijkse graan- en groentemarkt*, waarmee hij veel bijval bij de raadsleden oogste. De motivering van het besluit getuigt van vooruitstrevendheid en sociaal denken van de Heerlense bestuurderen:

„De gemeenteraad van Heerlen,
Gehoord de voordracht van den Heer Burgemeester, strekkende tot het doen eener aanvraag aan Zijne Majesteit ter verkrijging eener vergunning, om in het dorp van Heerlen eenen wekelijkschen graan- en groentensmarkt opterigten;
Overwegende dat de landbouwers dezer gemeente zoowel als der omliggende gemeenten voor het grootste gedeelte hunne granen aan kooplieden alhier, of in de nabijheid gevestigd, genoodzaakt zijn te verkoopen om reden dat de verwijdering van de marktplaatsen den meesten landbouwers niet toelaat hunne granen zelf naar den markt te brengen waardoor dezelve dan ook in het algemeen hunne granen niet zoo voordeelig kunnen verkoopen, omdat zij van den marktprijs niet genoeg onderrigt zijn kunnen;

Overwegende, dat deze gemeente als het ware in het middelpunt gelegen is tusschen de marktplaats en Aubel, Maastricht en Sittard, en overigens in eene zeer graanrijke landstreek;

Dat derhalve de oprigting van eenen wekelijkschen graan- en groentensmarkt eenen zeer voordeeligen invloed op de akkerbouw en de veeteelt dezer gemeente zoowel als der omliggende gemeenten kan hebben;

Heeft goedgevonden:

Zijne Excellentie den Heer Staatsraad, Gouverneur dezes hertogdoms, nederigst te verzoeken een gunstig voorstel aan Zijne Majesteit te willen gelieven te doen ten einde de vergunning voor deze gemeente te verkrijgen, om eenen wekelijkschen graan- en groentensmarkt te mogen oprigten en den zelve te houden op Dinsdag van iedere week”³¹⁾.

Bij schrijven van 7 oktober 1844 keurden Gedeputeerde Staten van het hertogdom Limburg het besluit van de gemeenteraad van 12 juli goed³²⁾. Het gemeentebestuur kon nu overgaan tot nadere uitwerking van hun besluit voor wat betreft de juiste *datum van aanvang en de plaatsaanduiding* waar de markt gehouden zou worden. Dit geschiedde in de raadsvergadering van 29 november 1844:

„... En willende overgaan tot het vaststellen, wanneer de bedoelde weekmarkt eenen aanvang zal nemen en op welke plaatsen binnen het dorp Heerlen de granen- en groentensmarkt zal gehouden worden;

Heeft goedgevonden en verstaan te bepalen:

- 1) Dat de bedoelde weekmarkt eenen aanvang zal nemen op Dinsdag den 7 Januarij 1845 en alzoo regelmatig des Dinsdags van iedere week 's voormiddags zal gehouden worden en
- 2) Dat de graan-markt zal gehouden worden op de plaats, genaamd de Veemarkt en de groentens markt op de Kerkplaats”³³⁾.

Met dit besluit werd de basis gelegd voor de heden ten dage nog

bestaande *wekelijkse groentemarkt op dinsdagvoormiddag*, die zo-
doende op 7 januari 1970 zijn 125-jarig bestaan kan vieren.

(Wordt vervolgd)

N. EUSSSEN.

Noten

- 1) Limburgs Dagblad 26 juni 1968.
Nieuwe Limburger 26 juni 1968.
Persberichtencollectie Gem. archief Heerlen.
- 2) *Der grosse Herder*. Nachschlagewerk für Wissen und Leben VII;
Freiburg 1933, 1637.
- 3) *L. van Hommerich* : Heerlens romeins verleden;
in: Jubileumboek 1950—1960 Land van Herle;
Heerlen 1961, 13.
- 4) *L. van Hommerich* : De vicus en het castellum Coriovallum;
in: Land van Herle 14 (1964), 11.
- 5) *L. van Hommerich* : Heerlen bij traditie streekcentrum;
in: Land van Herle 15 (1965), 85.
- 6) *P. Peters* : Uit Heerlens verleden;
in: De Maasgouw 1924, 50—53.
P. Peters : Heerlen onder de Romeinen;
in: 40-Jaar spoor en mijnen. Jubileumuitgave V.V.V.-Heerlen
1896—1936;
Heerlen 1936, 17.
- 7) Limburger Koerier 31 maart 1927.
P. Peters : Uit Heerlens verleden;
in: Publications . . . . . dans le Limbourg 64;
Maastricht 1928, 349 e.v.
P. Peters : Romeinse vondsten in Heerlen;
in: De Maasgouw 1933, 13—15.
A. W. Bijvanck : Excerpta Romana.
De bronnen der romeinse geschiedenis van Neder-
land III;
's-Gravenhage 1947, 29.
L. van Hommerich : Het vraagstuk Coriovallum;
in: Publications . . . . . dans le Limbourg 85;
Maastricht 1949, 285.
- 8) „*Stedenspiegel*”, Gids voor de tentoonstelling in het Haagse Gemeentemuseum;
's-Gravenhage 1964, 17:
„. . . . dat de vicus Heerlen stedelijke allures had, daarvan
getuigen de grootse thermen en de vermoedelijke resten van
het forum . . . .”.

- 9) *L. van Hommerich* : De toren der St. Pancratiuskerk, donjon der vesting Herle;
in: De Maasgouw 1947, 63.
- W. Lindelauf* : De vestingpoorten van Heerlen;
in: Land van Herle 2 (1952), 113—125.
- 10) Brabantse Rekenkamer 50270. Rekeningenboek 1580—1594, fol. 40 v° — 41 r°;
A.R.A. Brussel. Kopie GAH.
- L. van Hommerich* : Een belangrijke aanwinst voor het oud-archief der gemeente Heerlen;
in: Mijnummer 1939—1940. Uitgave van de V.V.V.-Heerlen;
Heerlen 1939—1940, 23—25.
- L. van Hommerich* : Enige posten van gemeentelijke uitgaven in verband met de versterking van het Heerlens fort, begin 80-jarige oorlog;
in: Jubileumboek Land van Herle 1950—1960;
Heerlen 1961, 34—43.
- 11) Difficultheyten bevonden op de reekeningen vande contributie der banck Herle . . . . . van sess jaeren een maendt XXII daeghen en geyndt den *Xen Meerte* (1594).
Brabantse Rekenkamer. Acquits 4813, fol. 44 r°; A.R.A. Brussel. Kopie GAH.
- 12) *E. I. Strubbe en L. Voet* : De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden;
Antwerpen—Amsterdam 1960.
- 13) o.a. *L. van Hommerich* : Pauselijke kerkwijdingstekst in het cartularium van de St. Gengulfuskerk van Toul;
in: Jubileumboek 1950—1960 Land van Herle;
Heerlen 1961, 152—155.
- 14) Anno 1683: Criminele Gedingen 1680—1692, L.v.O. 6061 (oud 1895); GAH.
- 15) Anno 1778: Criminele Gedingen 1778—1780, L.v.O. 6070 (oud 1904); GAH.
- 16) Anno 1783: Criminele Gedingen 1781—1785, L.v.O. 6071 (oud 1905); GAH.
- 17) Anno 1778: Criminele Gedingen 1778—1780, L.v.O. 6070 (oud 1904); GAH.
- 18) Anno 1750: Criminele Gedingen 1750—1762, L.v.O. 6066 (oud 1900); GAH.
ongedateerd: Criminele Gedingen 1789—1796, L.v.O. 6073 (oud 1907) GAH.
- 19) Anno 1788: Criminele Gedingen 1786—1788, L.v.O. 6072 (oud 1906); GAH.
Anno 1791: Criminele Gedingen 1789—1796, L.v.O. 6073 (oud 1907); GAH.
- 20) Anno 1788: Criminele Gedingen 1786—1788, L.v.O. 6072 (oud 1906); GAH.
- 21) Anno 1769: Criminele Gedingen 1763—1771, L.v.O. 6067 (oud 1901); GAH.
- 22) Anno 1778: Criminele Gedingen 1778—1780, L.v.O. 6070 (oud 1904); GAH.
- 23) Civiele Rolle 1647—1651, L.v.O. 6082 (oud 1916); GAH.
- 24) 1664: Slagerij op de vrije marktdag te Heerlen tussen Gerrit Lindemans en Lens op gen Ganswey; Crim. Ged. 1659—1679, L.v.O. 6060 (oud 1894); GAH.

- 1664: idem tussen Peter Creuwen en Jan Frints; Crim. Ged. 1659—1679, L.v.O. 6060 (oud 1894); GAH.
- 1679: Ruzie tussen de gebroeders Jan en Claes Pelsers in de herberg van Gerit Moors te Nieuwenhagen op de St. Andries markttag te Heerlen; Crim. Ged. 1659—1679, L.v.O. 6060 (oud 1894); GAH.
- 1683: Verklaringen van Werner Hendrix en Wouter Moonen betreffende de twist tussen Caspar Schepers en Geret Penners „op den 10 Augusti des avonts omtrent 8 uyren wesende in de vrijehet van St. Laurins Marckdach”; Crim. Ged. 1680—1692, L.v.O. 6061 (oud 1895); GAH.
- 1691: Willem Weelen heeft „tijdens de kermisnacht” ruzie gehad in de herberg van Trin Vlecken en daarbij Peter Jongen verwondingen toegebracht; Crim. Ged. 1680—1692, L.v.O. (oud 1895); GAH.
- 1705: Schout Quartier van Heerlen in duel met de heer Jenel (degengevecht) op de openbare weg voor Geleenhof tijdens de markttag van 29 oktober (St. Andriesmarkt); Crim. Ged. 1693—1710, L.v.O. 6062 (oud 1896); GAH.
- 1710: Genachtinge 2 december 1710:
„Den heere hoogh Drossardt deses landts op heden in ervaringhe gecomen zijnde, dat op gesteren wesende vrije marcktdagh de persooenen van Peter Ceulaerts ende Joes Keularts, resideerende onder de bancke Simplveldt, dispuyt ende crackeel hebben aangevangen met seeckeren Joes Schils, inwoonder van alhier, soodaenigh dat den selven door hun dapperlijck is worden geslaegen . . . .”; Crim. Rolle 1695—1714, L.v.O. 6051 (oud 1885), 487; GAH.
- 1712: Genachtinge 14 november 1712:
„Den heere hoogh Drossardt deses Landts in ervaeringe gecomen sijnde dat op verleden maendagh op vrijen marcdagh des nachs ontrent de twelff uyren op vrijen heeren straete . . . . dierlijck is worden geslaegen . . . . versoect dagement ten eynde informatie tot laste van Weeren Eymael, Jan van Maanen, Matt. Merckelbach, Matt. Peuskens, Nijs ende Fred. Schils om te gelegener daege deselve te verhooren . . . .”; Crim. Rolle 1695—1714, L.v.O. 6051, (oud 1885), 562, GAH.
- 1712: Mishandeling van Jan Fouarge tijdens de vrije markt te Heerlen op 12 november; Crim. Ged. 1711—1719, L.v.O. 6062 (oud 1896); GAH.
- 1750: Ruzie op St. Andriesmarkttag ten huize van Joannes Campo op het Kerkhof waaraan zich bezondigden Caspar Bloem, Joan. Merckelbach, Geurt Lenart en Joh. Penners; Crim. Ged. 1750—1762, L.v.O. 6066 (oud 1900); GAH.
- 1769: In de herberg van Gerardus Schils te Heerlen onstond op St. Andries markttag ruzie tussen Glaudius Voncken, pachter van Gitsbach, diens knechten Mathijs Wetzels en Henricus . . . . en zijn broer Rudolph Voncken enerzijds en Joes Snackers, zoon van de pachter van Beersdal, de dragonder Theodorus Starmans, de gebroeders Peter, Nicolaes en Mathijs Kuypers en Hendrik Habets anderzijds; Crim. Ged. 1763—1771, L.v.O. 6067 (oud 1901); GAH.
- 1772: Hans Willem en Machiel Meys en Rudolph Voncken hebben tijdens de kermis te Hoensbroek in het Panhuis de woordenwisseling die zij gehad hebben op St. Jobsdag te Heerlen met de gebroeders Savelberg, aldaar uitgevochten; Crim. Ged. 1772—1773, L.v.O. 6028 (oud 1902); GAH.
Een aardige bijzonderheid: vooraleer de eerste slagen vallen, laat de een de ander een stuk van een perperkocken hart afbreken.

- 1778: De veldbode van Heerlerheide heeft op „St. Andriesmarckdach” te Heerlen een „gerf” rogge van Servaes Roycks meegenomen; Crim. Ged. 1778—1780, L.v.O. 6070 (oud 1904); GAH.
- 1784: Veldslag op de „jaerlijkse markdagh” te Heerlen in de herberg van Mathijs Schils. Hierbij zijn betrokken de ruiter Joseph Brull, de soldaat Bloem, Herman d’aulnis soldaat, Coemans van Meulenberg, N. Alberts knecht op de Heereweg, de soonen van de Heereweg genant Crijs; Joes Quaedvlieg van de Caumermolen, Gerardus Wetzels, Rudolph Voncken, Glausius Voncken, Gerardus Weelen, Hubert Meys, Nicolaes Kuypers, Caspar Jongen, een zoon van Bisschops uit de Doom, Caspar Vernaus, Theod. Bour, Caspar Bloem en Hendrick Quaedvlieg van Ghiesen; Crim. Ged. 1781—1785, L.v.O. 6071 (oud 1905); GAH.
- 25) Criminele Gedingen 1693—1710, L.v.O. 6062 (oud 1896); GAH.
- 26) „Reekeninge vanden Schatheffer H. Lamberts over den ontfangs ende uytgaaven der Bankomslaege van den jaere seeventienhondert twee en tachtich; overgebrogt ter Banksvergaederinge binnen Heerlen den 26 Julij 1784”; Banksnotulen 1784—1795: Inv.nr 8, 23; GAH.
- 27) „Reekeninge van den schatheffer H. Lamberts over den ontfangt ende uytgaaven der Banksomlaege van den jaere seeventienhondert drie en tachtig; overgebrogt ter Banksvergaederinge binnen Heerlen den 30 Augustij 1785”; Banksnotulen 1784—1795: Inv.nr 8, 65; GAH.
- 28) Ingekomen Correspondentie 1835; GAH.
- 29) Register van besluiten van de Gemeenteraad van Heerlen 1843—1850, vergadering 6 september 1843; GAH.
- 30) Idem, vergadering 16 november 1843; GAH.
- 31) Idem, vergadering 12 juli 1844; GAH.
- 32) Ingekomen Correspondentie 1844; GAH.
- 33) Register van besluiten van de Gemeenteraad van Heerlen 1843—1850, vergadering 29 november 1844; GAH.

Karel de Stoute (1467-1477) en het land van 's-Hertogenrade^{*)}

Hoe moet het Filips de Goede te moede zijn geweest, toen hij na zijn eerste ernstige cerebrale ziekteverschijnselen, begin 1462, zijn zoon Karel, waarvan hij sinds 1457 zoveel mogelijk afstand genomen had, opnieuw inschakelde! Dat was een hele stap voor de vader, die ingekapseld zat in de invloedssfeer van de de Croy's, de toonaangevende kliek van de pro-Franse belangen aan het Brusselse hof¹⁾).

In zulk een politiek gericht klimaat lijkt het bevreemdend, dat Filips het besluit nam om het land van 's-Hertogenrade aan zijn zoon te geven „pour la prendre en sa main et tenir pour lui”²⁾. Wat mag hem bewogen hebben tot deze besluitvorming? Handelde hij op advies of had hij zelf hiertoe opdracht gegeven? En waarom kwam het minuscule grensgebied van 's-Hertogenrade hiervoor in aanmerking, dat sinds 6 november 1425 in het rustige pandschap van Heinsberg verkeerde? Speelde hier ook de Rijnland-politiek op de achtergrond, die juist in dit jaar in de fase van officiële onderhandelingen was gekomen³⁾? Het zijn allemaal vragen, die in het vervolg van deze uiteenzetting deels beantwoord en deels in het midden gelaten zullen worden.

De zorg om het land van Rode bleef niet alleen beperkt tot de levensduur van Karel de Stoute. Van alle in pandschap uitgegeven brabantse gebiedsdeeltjes in Overmaas zou Rode als nummer één op de gouvernementele agende blijven staan. Het werd een slepende kwestie, die drie acute momenten vertoont:

- I. Karel de Stoute legt beslag op 's-Hertogenrade.
- II. Bij de aanvaarding van het gouvernement van Karel V over de gewesten „de pardeça” produceren twee hoge colleges van Staat indringende adviezen over de te voeren territoriale politiek in Overmaas.
- III. De definitieve her-invoeging van het land van 's-Hertogenrade na inwinning van het advies van de leden van de 3e stand uit het Statencollege van Rode, anno 1544.

---

^{*)} In het kader van de geschiedschrijving „Land van Rode” op wetenschappelijk spoor (Land van Herle 1968, 36—41), wordt deze tekst geplaatst.

1. Het besluit van Filips de Goede (1430—1467 - juni - 15) om 's-Hertogenrade in handen te stellen van zijn zoon Karel is vastgelegd in een dokument, dat Gachard op het jaar 1462 heeft gedateerd onder inventarisnummer 15 van de Brabantse Rekenkamer te Brussel. De inhoud is ongeveer dezelfde als die van nummer 17 van deze Rekenkamer (fol. 121—313), waaruit het navolgende met betrekking tot dit onderwerp blijkt. Rond het jaar 1450 had Filips de Rekenkamer opdracht gegeven tot het opstellen van rapporten over de financiële en justitionele toestand in Overmaas ⁴⁾. Ten gevolge van andere méér dringende belangrijke zaken van het Gouvernement was zijn aandacht van deze dossiers afgewend. Maar nu, op datum van 4 december 1462, verliet opnieuw een ordonnantie zijn Kanselarij ⁵⁾ waarin aangedrongen werd om de in 1451 opgestelde en rond 1453 verstrekte gegevens aan te vullen en bij te werken „... les reformez et corrigez”, welke bescheiden op 8 januari d.a.v. in het bezit van de hertog moesten zijn ⁶⁾.

De keuze van dit tijdstip kan niet uit de lucht zijn gevallen. Het is n.l. in het grote verband van de Bourgondische politieke planning aan zijn oostgrenzen nauwelijks aan te nemen, dat de hertog alléén maar wenste te weten, hoe de rechtspraak en de inkomsten van de domeinen erbij stonden zoals in vorengenoemde ordonnantie vermeld. In 1462 waren besprekingen geopend over het sluiten van niet-aanvalsverdragen met enkele politieke figuren zoals de aartsbisschoppen van Mainz en Keulen. Op deze wijze zou een wig gedreven worden tussen de traditionele anti-bourgondische coalitie Gelder—Gulik—Heinsberg en hun machtige buurstaten ⁷⁾. Indirekt zouden de Brabantse gebiedsdelen in Overmaas van die kant bescherming kunnen krijgen zonder hiervoor de grenzen een extra versterking te moeten geven. Dat Rijnlandse vorsten willig waren om met het bourgondisch-brabantse Huis te onderhandelen wijst op de politiek-morele overwichtspositie van Filips, zodat men zou kunnen spreken van „le défi bourguignon”.

Bovendien werkten op de Kanselarij gespecialiseerde funktionarissen zoals Jehan Stoep, die vanaf 1447 als secretaris in dienst was. Toen Filips bij ordonnantie van 17 september 1463, te Hesdin uitgevaardigd, het aantal raadsleden en secretarissen verminderde, bleef Stoep belast met zaken „ne concernant qu le duché de Brabant, celui de Limbourg et les pays d'Outre-Meuse” ⁸⁾. Hij heeft onder leiding van de kanselier Nicolaas Rolin, die Pirenne betitelt als „un premier ministre dans toute la force du terme” ⁹⁾ met kennis van zaken zijn rapporten over onze streek samengesteld. En — last but not least — beschikte de Kanselarij over een uitstekend ingelicht raadsheer in de persoon van Jan Beyssel, afkomstig uit de buurt van Aken en vanaf 1448—1486 vorster van het hertogdom Limburg ¹⁰⁾.

Behalve de politiek-militaire veiligstelling van Overmaas vielen er nog steeds *economische belangen* te behartigen. Als een rode draad liep de intergewestelijke handelsweg, die Keulen met de brabant-vlaamse steden verbond, over de landkaart, dwars door Overmaas en met name door het land van 's-Hertogenrade ¹¹⁾. Nu had Jan IV, onze toenmalige Landsheer, op datum van 5 november 1425 dit gebiedsdeel met de tol als sleutelpositie, gelegen nabij de overgang van de Worm, in pand gegeven aan Heinsberg ¹²⁾. Dat was geen wijs besluit geweest. Op lange termijn ontstonden in deze bij traditie kwetsbare grensstrook moeilijkheden, die zich tegen het einde van het bestuur van Filips de Goede, neef van Jan IV, manifesteerden. Wat niemand zou vermoeden, was inmiddels gebeurd: Heinsberg had de handelsroute verlegd, zodat alle koopwaar niet meer langs Kerkrade—Heerlen—Valkenburg—Maastricht en verder naar de brabantse steden vervoerd en verhandeld kon worden. Heinsberg had listig gebruik gemaakt van het sinds 1423 van Gulik verkregen gebiedsdeel Born met Sittard ¹³⁾, zodat het aan die kant de Maas raakte, waarmee de Maasovergang verzekerd was.

Het Heinsbergse mes sneed aan twee kanten: alle voordelen vielen die landstreek toe: „et ainsi prenent lesdits de Heynsbergh . . . des grans prouffiz”, terwijl voor Brabant de klappen raak aankwamen. Vooreerst werd een aanslag gedaan op het gezag, dat de hertog over het nu ontweken wegtracé had „. . . ostant a monseigneur sa haulteur et seigneurie de la conduite . . .”, met het direkte gevolg, dat de tolinkomsten niet meer in de hertogelijke schatkist terecht kwamen. Maar de negotie kreeg de gevoeligste slag, want alle wegtollen zoals die te Valkenburg, Maastricht, Tienen, Halen, Jodoinge, Leuven, Antwerpen en andere leden dagelijks grote schade, zonder de financiële nadelen te calculeren, die verdisconteerd moesten worden in de rem op de verhandeling van de aangevoerde consumptieven. Bovendien konden de handelslui geen tolbetalingsbewijzen meer overleggen bij de invoer van hun waar op Brabants gebied met het risico van inbeslagname ¹⁴⁾.

Al met al een morele en financiële klap, waarmee een invloedrijke bevolkingsgroep, zowel binnen als buiten het Brabants territorium, getroffen werd. De stad Keulen, stapelplaats van allerhande koopwaar afkomstig van Frankfurt en verder, was over deze netelige kwestie benaderd geworden. Maar de verantwoordelijke Keulse instanties verontschuldigde zich met te stellen: „. . . que iceulx de Couloigne dient que ce n'est point par eulx, considéré quilz n'ont point jurisdiction hors endedens leur ville”. Van de andere kant wilden ze ook niet, dat hun burgers „. . . feissent autrement contre la haulteur et seigneurie de monseigneur”. Men proeft hierin duidelijk de morele machtspositie, die Bourgondië in het Rijnland aan 't opbouwen was.

Goede raad was hier duur. De hertog zal zich hierover beraden

hebben. Moest er geweld gebruikt worden of kon met vreedzame middelen worden volstaan? Hoe luidde het advies van de Rekenkamer? In elk geval behoorde dit gebiedsdeel onder de brabantse jurisdictie terug te keren. En met die bedoeling adviseerden dan ook de heren van de Rekenkamer: „... que monseigneur le duc devra contredire à toutes fins à recouvrer ladictie terre”. En zij lichtten hun standpunt toe met te stellen, dat het land van Rode een jaarlijkse inkomstenbron van 1.500 rijnse gulden voorstelde; dat er veel adel woonde en er verschillende goede militaire steunpunten waren, die de hertog van pas konden komen.

Over de *modus quo* wordt gezegd, dat zulks o.a. door middel van terugkoop zou kunnen gebeuren. Hierover waren reeds besprekingen geopend met die van Heinsberg. Van de andere kant behoefde het de hertog eigenlijk geen geld te kosten. En men greep terug naar twee beden, die door die van 's-Hertogenrade nog niet waren betaald.

Filips de Goede en Karel de Stoute, die ongetwijfeld van dit advies hebben kennis genomen, schijnen de kwestie in beraad te hebben gehouden. Niet, dat Karel niet iets zou hebben willen ondernemen. Karel, die een hofhouding voerde met eigen inkomstenbronnen, zou door de verwerving ervan zijn jaarlijks budget kunnen verhogen ¹⁵⁾.

Inmiddels deed zich evenwel een nieuw en rampzalig conflict voor. Filips besloot in september 1463 tot afstand van de Somme-steden aan Lodewijk XI voor een bedrag van 400.000 ducaten ¹⁶⁾, tot grote ontsteltenis niet alleen van de Kanselarij te Brussel, maar uiteraard ook van zijn zoon Karel, die op dat tijdstip te Brugge verbleef. Karel vertrok nu naar Gorcum om zich bij zijn echtgenote Isabella te voegen. Filips liet weten, dat hij hem al zijn inkomstenbronnen had ontnomen ¹⁷⁾.

Onder deze gespannen sfeer leden de gewesten. Vooral de Staten van Holland en Zeeland zochten een *modus vivendi* om vader en zoon te verzoenen, tot heil van het landsbestuur. Een gelegenheid hiertoe kregen ze, toen Filips opriep voor een Statenvergadering in generale zitting, te Brugge 9 januari 1464.

Karel maakte van de gelegenheid gebruik om de afgevaardigden bij zich te ontbieden te Antwerpen in de St. Michielsabdij teneinde bij hen te bewerkstelligen, dat hij weer zou worden opgenomen „en la bonne grâce de son père”.

Tijdens de daarop volgende generale Statenzitting te Brugge hebben zij inderdaad geïntermedieerd. Op de agenda stond de regeling van het landsbestuur tijdens de afwezigheid van Filips gedurende zijn deelname aan de kruistocht tegen de Turken ¹⁸⁾. Hij overwoog de

verschillende gewesten door Jean de Croy te laten besturen met uitzondering van Holland en Zeeland, waarvoor hij het oog op koning Edward van Engeland had laten vallen. Tijdens één dezer vergaderingen op 12 januari 1464, ontkende Filips pertinent deze opzet te hebben overwogen ¹⁹).

In september van dat jaar (1464) had de lang gehoopte verzoening plaats te Rijssel: „Soyez-moi bon fils et moi serois bon père”, aldus de liefdevolle zin, die Filips volgens ooggetuigenverslag tot zijn enige nog in leven zijnde zoon Karel zou hebben gesproken.

Niet lang daarna — begin 1465 — benoemde Filips hem tot zijn „luitenant-generaal”, in het bijzonder in de sector van „buitenlandse zaken en militaire aangelegenheden”. Met de hem bekende onstuimigheid wierp Karel zich op de voorbereiding van de oorlog tegen Lodewijk XI van Frankrijk, de man, die in zijn jeugd jaren als „kind in huis” door Filips de Goede was opgenomen geweest en nu via de de Croy's zijn verradersrol speelde.

De positie van Karel in het landsbestuur kreeg een definitieve bevestiging in de vorm van een erkenningsakte als rechtmatig opvolger tijdens een samenkomst van afgevaardigden der Staten van Brabant, Limburg, Vlaanderen, Artesië, Rijssel, Henegouwen, Namen, Antwerpen en Mechelen te Brussel in het hertogelijk paleis, die van 24—27 april 1465 duurde ²⁰).

Holland en Zeeland hadden de graaf van Charolais reeds op 18 juli 1462 als erfopvolger erkend ²¹).

15 Juni 1467 stierf Filips te Brugge, over wiens heengaan Karel ontroostbaar was.

Bij de plechtigheid van de Blijde Inkomste van Karel, 28 juli 1467 te Brussel, ontmoeten we ook een deputatie uit de Staten van het land van Rode. Hiervan werd een akte opgemaakt in de vorm van een charter, dat momenteel te Düsseldorf berust ²²). Dit Blijde Inkomste-charter bewijst, dat het land van Rode een autonoom standenstaatje was, zoals de overige landjes van Overmaas. Voor de deelname aan deze constitutionele akt had de bevolking afgevaardigden uit het Statencollege naar Brussel gestuurd „van gratien ende niet van rechte”. Men was m.a.w. niet verplicht hiervoor naar de overzijde van de Maas te reizen. Ingevolge de privilegiën was de landsheer van oudsher gehouden aan *déze zijde van de Maas* zich te laten inhuldigen. De tekst bevestigt deze zienswijze in de passage, waar gezegd wordt, dat de inhuldiging heeft plaats gehad alsof de landsheer „in onsen properen persoën” gekomen was „bynnen onsen lande ende stadt van Shertogen Rode voirss.”. Een en ander is niet mis te verstaan t.o.v. de Brabantse gezagspolitiek in Overmaas.

Aangetekend moet hier worden, dat slechts twee Standen vertegenwoordigd waren. De 1e Stand, de geestelijkheid, heeft tot 1598 nimmer aan het Blijde Inkomste-ceremonieel deel genomen ²³). Er is dan ook in dit document alleen sprake van „sommige van onsen mannen van leene ende mit hen onse scepenen . . . onsser voirs. stadt ende lande van Rode”. Hun mandaat van landsvertegenwoordiging blijkt voldoende duidelijk uit de zinsnede „. . . ende hebben ons opten dach van huden (28 juli 1467) voir hen ende den anderen mannen scepenen ende ondersaten des voirss. lands als hueren rechten geboren erfliken heeren hulde gedaen”.

De akte bewijst ten slotte, dat ondanks de verpanding van het land van Rode aan Heinsberg het hoogheidsgezag bij de hertog van Brabant ten titel van hertog van Limburg bleef berusten. „Limburg” moet hier verstaan worden als een „pars pro toto” zoals overigens uit de aanheftitulatuur blijkt. De betiteling „heer van onse landen van Overmase” komt voor in het Blijde Inkomste-charter van Filips de Goede, Leuven 5 oktober 1430.

Opnieuw heeft het Gouvernement van Karel de Stoute in het bestuurlijk vlak contact opgenomen met het Statencollege van het land van Rode, dat nog steeds naar de bepalingen vervat in de verpandingsakte Brabant—Heinsberg van 6 november 1425 werd geadmistreerd. De hertog stuurde Jehan Lorfevre en Jehan Stoep als hoge commissarissen naar Overmaas met uitvoerige instructies. Dat was in maart 1469 ²⁴).

Rond 20 maart kwam de hertogelijke commissie te Rode aan voor overleg en besluitvorming over landszaken, waarvan de authentieke notulen, samenvattend, het volgende meedelen. Ingevolge hun vanwege de hertog en de Financiekamer verleende Instructies riepen zij de adel en de leden der schepencolleges te 's-Hertogenrade ter Statenzitting bijeen. Zij deelden hun mede, dat het de intentie en het goed recht van de hertog was van het land een bede te vragen groot 3.000 royalen, die betaald zou moeten worden binnen een termijn „que bonnement faire se pourroit”.

Hierop beraadslaagden de aanwezige leden der twee Standen gezamenlijk om hun standpunt te bepalen. Hun antwoord was tweeledig. Vooreerst beriep men zich op de inpandgeving van het land aan de heer van Heinsberg, op grond waarvan zij meenden vooraf ter zake overleg te moeten plegen. En zelfs indien zij zouden gehouden zijn tot betaling dezer bede, meenden zij, dat het bedrag te hoog, het land te klein en de mensen te weinig draagkrachtig waren. Waarop de hoge commissarissen repliceerden, dat ingevolge de beleeningsakte Heinsberg alleen maar recht had op het normale vruchtgebruik van het land — renten en cijnsen. In dit verband citeer ik uit de akte: „nyet dair af uytgescheiden dan onse beeden en schat-

tingen, die Ons alleen souden toebehoeren. Oic eest voirweerde, dat onse voirseyde slot, stat van Rode Ons, onse erve ende nacomelingen ende onsen landen altyt oepen syn soelen”.

Teneinde de gelegenheid te geven tot nader overleg werden de be-raadslagingen drie dagen geschorst. In die tussentijd inspecteerden de hoge commissarissen de fortificatiewerken van het kasteel van 's-Hertogenrade, die zij in ruïneuze toestand aantroffen. Het was zelfs onbewoonbaar geworden; geen artillerie en geen enkel oorlogs-materieel voor de verdediging. En zij weten deze toestand aan de periode van de inpandgeving „et par faulte dentretennement”²⁵⁾.

Na het verstrijken van de uitsteltermijn kwamen de leden der schepenbanken van het land te Rode bijeen, tezamen met de hoge commissarissen. Hun repliek kan als volgt worden samengevat. Zij bleven bij hun standpunt om vooraf overleg te plegen met de heer van Heinsberg. Voorts waren zij te rade gegaan bij de oudsten van het land, die zich meenden te herinneren, dat de gevraagde bedden n.a.v. de Blijde Inkomste en het huwelijk van de hertog niet overeenstemden met hetgeen de hoge commissarissen hadden verklaard. Niettemin blijven zij bij hun voornemen vooraf met hun pandheer, de heer van Heinsberg, (die momenteel te Saarbrücken verbleef) te spreken.

Waarop de hoge commissarissen antwoordden, dat zij niet konden instemmen met langer uitstel en wat de in discussie gebrachte grootte van de bedden betrof, zouden zij gaarne een schepenleernis of uitspraak vernemen om er eventueel naar te handelen. Overigens wilde de hertog hen niet méér belasten dan redelijk was. In dit verband wezen zij erop, dat het land van Rode eigenlijk zes bedden te betalen had n.l. de Blijde Inkomste-beden van hertog Antoon (1406—1415); van Jan IV (1415—1427); van Filips van St. Pol (1427—1430) en van Filips de Goede (1430—1467). Concluderende stelden de hoge commissarissen, dat het land van Rode 3.000 rijnsse gulden aan de landsheer zou toestaan, te betalen in twee termijnen, waarvan de eerste helft met Kerstmis a.s. zou komen te vervallen. Hierop ver-trok de hertogelijke commissie naar het stadje Valkenburg.

Tegen de avond van 23 maart verscheen een deputatie der schepen-colleges uit het land van Rode te Valkenburg. Zij deelde de twee vertegenwoordigers van de hertog mee, dat de leden der schepenbanken gezamenlijk overleg gepleegd hadden en dat zij tot het besluit gekomen waren om 3.000 florijnen te betalen. In hun wederwoord zeiden de heren, dat, na raadpleging van de uittreksels uit het archief der Rekenkamer, hun gebleken was, dat die van het land van Valkenburg en van Limburg elk 1.500 florijnen betaalden voor een Blijde Inkomste en Rode slechts 500. Zij gingen akkoord met het bedrag groot 3.000 florijnen, waarmee dan alle bedden van het

verleden vereffend waren. Ook zou de betalingsperiode over 5 termijnen worden uitgestreken.

Over deze beraadslagingen van de 3e Stand van het land van Rode met de landsheerlijke deputatie heeft Eg. Slanghen een tekst gepubliceerd, die enigszins afwijkt van het Brussels document ²⁶). Vermoedelijk is het een verslag van één der schepenen, die aan de beraadslagingen had deel genomen. Het is evenwel niet duidelijk, dat hierin sprake is van *zeven* Blijde Inkomste-beden, elk à 500 Kronen, tezamen 3.500 Kronen. Het ging over 5 Blijde Inkomste-beden + 1 bede n.a.v. het huwelijk van Karel de Stoute. Men kwam overeen voor een bedrag van 3.000 rijnsse gulden + 24 albus Keuls. Voorts zou van de kant van Rode geconditioneerd zijn, dat de hertog het land uit het pandschap met Heinsberg zou nemen: „op die voege, dat unse vurss. gnedige Heren dat lant loesen sal”.

Over de landstolkwestie wordt in deze stukken met geen woord gerept.

Kort daarna realiseerde Karel de Stoute de weder-aanhechting van het Land van Rode aan Brabant door eenzijdige inbezitname. In het Staatsarchief te Düsseldorf bevindt zich een document, waarin sprake is van de benoeming van Hendrik van Gronsveld de Jongere tot gouverneur van het land van Rode, geïnstalleerd door Hans Beyssel, rentmeester van het hertogdom Limburg. Dit stuk is gedaateerd op 9 oktober 1472 ²⁷).

Tijdens een in april 1473 gehouden federatieve Statenvergadering te Gulpen—Maastricht verklaarden de *députés* van het Land van Rode: „que ledit pays de Rode estoit présentement, par et à cause de la mainmise de notre dit Seigneur, sans officiers de justice . . .” ²⁸).

Deze methode van „la mainmise” had Karel of was hij bezig eveneens toe te passen op het nabuurgewest Gelre, dat hem, na het verdrag van St. Omer, 30 december 1472, door belening in 1473 in handen viel. Kort daarna maakte hij zich meester van dit pandbezit, toen de oude hertog aldaar overleden was, 23 februari 1473 ²⁹).

B. von Schwartzenberg deelt ons over deze „mainmise” op Rode nog mede: „. . . tot in den jaere van 1473 in welck jaer ende omtrent der maent van julio min voirscreven ghenedighe heere dede in synen handen nemen dat voirscreven lant by meesteren Jornse Durot ende meesteren Gielyse vanden Eycken, synen Rade . . .” ³⁰).

Rode bleef nu onder de centrale administratie van het Gouvernement te Brussel, óók nog enige tijd na de dood van Karel, 1477 januari.

Hoe de in 1462 urgente kwestie van de verlegging van de inter-

gewestelijke handelsweg met annex de tolinkomsten te Rode tot een voor Brabant bevredigende oplossing is gekomen, is niet duidelijk met de voorhanden stukken. Uiteraard heeft de onrechtmatige inbezitname van het Land van Rode in 1473 onder alle omstandigheden een einde gemaakt aan deze Heinsbergs—Gulikse intriges, zo dit niet al eerder zal zijn gebeurd.

L. van HOMMERICH.

Noten:

- 1) *Yves Cazaux* : Marie de Bourgogne, témoin d'une grande entreprise à l'origine des nationalités européennes; Paris 1967, 83—96.
P. Bonenfant et J. Stengers : Le rôle de Charles le Téméraire dans le gouvernement de l'Etat bourguignon en 1465—1467; Extrait des Annales de Bourgogne, T. XXV, fasc. 1; Dijon 1953, 7—45.
- 2) Brab. Rekenkamer nr 15, fol. 24 r°; A.R.A. Brussel.
De volledige tekst is als Bijlage aan dit artikel toegevoegd.
- 3) *H. Grüneisen* : Die westlichen Reichsstände in der Auseinandersetzung zwischen dem Reich, Burgund und Frankreich bis 1473; in: Rheinische Vierteljahrsblätter 1961, H. 1—2, 40 e.v..
- 4) Uit een charter, waarvan de fotokopie berust in de collectie „Fontes Rodenses” te Kerkrade, blijkt, dat reeds in 1440 onderhandelingen gaande zijn geweest over de terugkoop van het land en het fort van 's-Hertogenrade en van Wassenberg.
Aan dit document hoop ik een afzonderlijk artikel te wijden. Het origineel charter berust in het dépôt van het algemeen rijksarchief te Brussel, collectie „Chartes de Brabant”.
- 5) *P. Renoz* : Le chancellerie de Brabant sous Philippe le Bon (1430—1467). Histoire et organisation. Rédaction et expédition des Actes; Bruxelles 1955, 43—44.
- 6) *M. Gachard* : Inventaire des registres de Chambre des Comptes, T. I: Cartulaires et recueils historiques; Bruxelles 1837, 204—205.
- 7) De anti brabantse- en vervolgens bourgondische coalitie Gelder—Gulik—Heinsberg zette voor goed in op het jaar 1378, toen de strijd begon om het bezit van de driehoekskastelen Millen—Gangelt—Waldfeucht:
L. van Hommerich : Van Heerlen naar Wassenberg door een historisch omstreden grensgebied; in: Land van Herle XV (1965), 113—137.
Günter Bers : Die Allianz zwischen Ludwig von Orleans und den Herzögen von Geldern—Jülich 1388—1405. Jülich 1965.
H. Laurent et F. Quicke : Les origines de l'Etat bourguignon. Accession de la maison de Bourgogne aux duchés

de Brabant et de Limbourg (1383—1407);
Iere partie jusqu'à l'acquisition du duché de
Limbourg et des terres d'Outre-Meuse (1383—
1396);

in: Académie Royale de Belgique. Classe des
lettres, mémoire, col. 8°, T. XLI, fas. 1;
Bruxelles 1939, vnl. de hoofdstukken IV
en VI.

H. Grüneisen : o.c., 40—41.

- 8) *P. Renoz* : o.c., 64—65.

Jehan Stoep verschijnt in een lijvig dossier over bestuurlijke aangelegenheden
in Overmaas, tezamen met de raadsheer Jehan Lorfevre, anno 1469.
Zie Brab. Rekenkamer nr 14, vanaf fol. 180 r° — 243 r°; A.R.A. Brussel.

Over *Jehan Lorfevre* zie *P. Renoz* : o.c., 40.

Jehan Stoep ontmoeten we opnieuw in 1473, wanneer hij een proces-verbaal
van gehouden Statenzittingen van Limburg—Overmaas, tezamen met
Barthelemi de Meerbecke ondertekent;

zie: *L. van Hommerich* : Korte verhandeling over de corporatieve staats-
vorm in het hertogdom Limburg en de landen van
Overmaas tijdens de late middeleeuwen;
Leuven 1937, 48.

Over *B. de Meerbecke* zie:

M. Gachard : Notice historique sur les anciennes Chambres des Comptes
de la Belgique;
Bruxelles 1837, 12—13.

- 9) *H. Pirenne* : Histoire de Belgique, T. II;
Bruxelles 1903, 364—365.

- 10) *P. Gorissen* : De Raadkamer van de hertog van Bourgondië te Maastricht
1473—1477;
Leuven—Parijs 1959, 33—34 en voetnota 69.

- 11) *H. Hardenberg* : Romeinse wegen en middeleeuwse geleiderechten tussen
Maas en Rijn;
in: Publications . . . dans le Limbourg, T. 94/95;
Maastricht 1958/1959, vnl. 179—181.

De weg passeerde Heerlen in zijn zuidelijkste punt bij het gehucht Drievogels.
In de Brab. Rekenkamer nr 14 leest men op fol. 172 v° in dit verband:
„. . . varende ende kerende dor Rode, Herle . . .”.

W. Lindelauf : De „Swijgende Landthol” en het „Weggelt van Heerle”;
in: Land van Herle V (1955), 40—45; 60—64; 71—74;
99—109.

- 12) *B. von Schwartzberg* : Over de verpanding van het land van Rode aan
de heren van Heinsberg;
in: Publications . . . dans le Limbourg, T. 83;
Maastricht 1947, 265—268.

„A Gerard Beukel pour avoir livré pour refaire le pont devant la porte
de Rode oultre le Worm par ou le carroy du tonlieu passe”;
Brab. Rekenkamer nr 2438, 38 (annis 1400—1401); A.R.A. Brussel.

- H. Reiners* : Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz;
Bd. 9, dl. II: Die Kunstdenkmäler der Landkreise Aachen
und Eupen;
Düsseldorf 1912, 119 met situatietekening.
- W. Gierlichs* : Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath;
in: Heimatblätter des Landkreises Aachen 1938, H. 2 en 3;
beschrijving van de bouwwerken der oude vesting +
stadsmuren, 4—7.
- 13) *H. H. Deussen* : Vom Werden und Wachsen der Herrschaft Heinsberg;
in: Heinsberg 700 Jahre Stadt 1255—1955;
Heinsberg 1956, 38.
- H. H. E. Wouters* : Convocatie tekst voor de limburgse streekdag te
Sittard, van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig
Genootschap, sub voce „Sittard”, ddo. 17 mei 1958.
- 14) *P. Doppler* : De kleine of prinsentollen te Maastricht;
in: Publications . . . dans le Limbourg, T. 54;
Maastricht 1918, 95—103.
- 15) *P. Bonenfant* en *J. Stengers* : o.c., 32 en 33.
- 16) *H. Pirenne* : o.c., 231; 243—244.
- 17) *Yves Cazaux* : o.c., 92 en 93.
- M. Gachard* : Notice historique sur les anciennes Chambres des Comptes
de la Belgique;
Bruxelles 1837, 12.
Hierin wordt bevestigd, dat Karel inkomstenbronnen had
in het hertogdom Limburg en Overmaas.
- 18) *J. D. Hintzen* : De Kruistochtplannen van Philips den Goede;
Rotterdam 1918, 164—165.
- 19) *J. v.d. Nieuwenhuizen* : De Staten-Generaal in de Nederlanden (1464—
1482). Ontstaan en eerste ontwikkeling;
z. pl. 1950, 33.
- 20) Declaratie der Staten van Brabant, Limburg enz., Rekenkamer, Serie B,
art. 1421, stuk no 16.064 ddo 27 april 1465. Archives départementales du
Nord, Rijssel. (Originle akte).
- De bevestigingsoorkonde van Karel de Stoute is gedagtekend op 20 juni
1465. Rekenkamer Serie B, artikel 1421, stuk no 16.077. Archives départe-
mentales du Nord, Rijssel (vidimus).
- De steden van Brabant stelden op 20 juni 1465 nog een afzonderlijke akte
op, waarin zij verklaarden Karel te zullen erkennen in Brabant, Limburg,
Antwerpen en Overmaas onder handhaving van hun privilegiën en rechten.
J. v.d. Nieuwenhuizen : o.c., 45 + nota's 81 en 82.
J. Kreps : Bruxelles, résidence de Philippe le Bon;
in: Bruxelles au XVe siècle. 1953, 157—163.
P. Seynave : Le palais du Coudenberg;
in: Bruxelles au XVe siècle. 1953, 239—243.
- 21) *J. v.d. Nieuwenhuizen* : o.c., 25.

- 22) Jülich—Berg. I, no. 1024, blad 5. Altes Landes-Archiv; Staatsarchiv Düsseldorf.
- 23) *L. van Hommerich* : Gouvernés et Gouvernants dans le duché de Limbourg et les autres pays d'Outre-Meuse; in: *Standen en Landen XXXIII*; Leuven—Parijs 1965, 114.
- 24) „Instruction pour maistre Jehan Lorfevre, conseiller et président de Luxembourg et Jehan Stoep, secrétaire de monseigneur le duc de Bourgoigne etc. de et sur ce quilz auront à besoigner de par monditz seigneur ou pais de Limbourg et les autres pais d'Outremeuze”, *Chambre des Comptes* no. 14, fol. 180 r° — 243 r°. *Archives générales*. Bruxelles.
- 25) *Fr. Keller* : Die ehemaligen Befestigungsanlagen von Herzogenrath. *Heimatblätter des Landkreises Aachen*. H. 2, 1 april 1932, blz. 1 + 2 met stadsplan anno 1550.
- 26) *Eg. Slanghen* : Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordig hertogdom Limburg; Amsterdam—Sittard 1865, 46 en voetnota 1.
- 27) 1472 — oktober 9 — (*St. Denijsdach*).

„Mijnen willigen schuldigen bereyten dienst hogeboeren durchluchtige vurstynne genedige lieve vrouwe, ure hogenaiden gelieve zo wissen also ich daer lestent uren vurstlicher hogenaiden saichte ind zo kennen gaff wie dat meyster Lambrecht vander Ee (*) van bevele myns genedigen heren van Borgongen etc. eyne comyssie zo des Hertzoigen Roide braicht hait, wilcher comyssien ich uren vurstlicher hogenaiden eyne copye mit anderen copyen dat ampt van des Hertzoigen Roide vurs. berurende ind dar zo diende synt senden etc. Darna is Hans Beyssell der rentmeyster van Lymborch komen mit eyne andere comyssien ind hait Heynrich van Grousselt den jongen van wegen myns genedigen heren van Brabant etc. zo eyne regent ind gouvernur zo des Hertzoigen Roide vurs. gesat wilcher comyssien die van Roide vuren. noch ich egheyne copye van Heynrich van Grousselt vurs. krygen konnen anders zo hedden ich uren genaiden die ouch mit gesant up dat uren genaiden sich dar na moigen wissen zo reichten. Genedige lieve vrouwe mich duchte nutz ind guet dat uren genaiden an deme kantzeler van Brabant van Stoutart (?) dieden bestellen, dat die sachen zo gevoicht wurden dat nemant sich dere renten zo Roide vurs. en under wunden, want die nu balde vellich ind erschenen sullen syn dan dat emantz anders die hende dar an sloich so konnen ure genaiden waill myrken dat sulchs so lichtlich neit en is weder umb zo erwerven noch zo krygen hie inne willen uren genaiden dat beste inne proeven Der almechtige got spair uren vurstlichen hogenaiden zo langen zy den homeichtich waiffarende ind gesont zoe gebeyden over myn vermoigen. Gegeven under myne siegell up sent Danys dach anno domino etc. LXXII.

Engelbert Nyt van Birgell ritter
erffmarss. des landtz van Guylgen.

in dorso : Der hogeboeren durchluyctigen vurstynnen hertzoigynnen zo Guylge ind zo deme Berghen ind grevynne zo Ravesberg mynre genedigen lieven vrouwen durchluchtige.”

Jülich—Berg. I. no 1024, blad 4: Altes Landes-Archiv; Staatsarchiv Düsseldorf.

(*) *P. Renoz* : La Chancellerie de Brabant sous Philippe le Bon (1430—1467); Bruxelles 1955, 85; in dienst als secretaris vanaf 1450.

- 28) *L. van Hommerich* : Korte verhandeling enz. Leuven 1937, 45.

- 29) *G. Kalsbeek* : De betrekkingen tusschen Frankrijk en Gelre tijdens Karel van Egmond;
Wageningen 1932, 14.
- H. Pirenne* : Histoire Belgique II;
Gent 1932, 300.
- J. Struick* : Gelre en Habsburg;
Utrecht 1960, 5.
- 30) *B. von Schwartzberg* : o.c., 271.

Bijlage

BRAB. REKENKAMER nr 15; Alg. Rijksarchief Brussel.

Anno 1462

(fol. 24 r°)

Rode le duc.

Touchant la forteresse, ville et terre de Rode le duc, ensemble le tonlieu etc. qui sont en la main des hoirs de feu messieurs Jehan de Loz, seigneur de Heynsberghe, comme ayans cause de feu Frambach de Birgel, marechal heritier de la duchie de Julliers et de Gerard Hoemen, dont les gens des comptes l'an CCCCL avec aultres parties des alienaucions et charges sur le demaine de monsieur le duc baillèrent oultre par escript la declaracion si avant quilz en savoient et venu estoit à leur cognoissance ensemble leur avis sur ce et comme depuis ils aient entendu que monseigneur le duc a donné a monsieur le Conte de Charolois, son filz, ladictte terre de Rode pour la prendre en sa main et tenir pour lui et s'il est besoing de contenter par rachat ou autrement lesdits de Heynsberghe ou autres ou cas que leur y compete aucun droit, à laquelle cause plusieurs journées ont este tenues avec lesdits de Heynsberghe qui comme ils ont entendu ont fait exhibition de toutes lettres qui en sont et devroient estre toutes les escriptures à ce servans (fol. 24 v°) es mains de monsieur le prévost de Trait, maistre Anthoine Haneron, si se deportent lesdits des comptes de icy en faire autre declaracion mesmement pour ce quilz ne scevent point au vray quelles lettres ont este exhibees et en quelz termes les choses sont et ce que autrefois a este par eux baillie oultre sera tousdits prest quant len le vouldra avoir.

Et semble ausdits des comptes que monseigneur le duc devra contendre à toutes fins a recouvrer ladictte terre qui vault en recepte par an environ XVIc florins du Rin et est marchissant d'un côté au long de la duchie de Juillers, revenant au long de la seigneurie d'Aix et d'autre coste vers le pays de Gueldres revenant au long des terres de Heynsberghe et autres seignouries jusques à la terre de Faulquemont en laquelle terre de Rode a aussi grand nombre de gentilz-hommes et plusieurs bonnes places dont monseigneur se pourroit tresbien aidier s'il en avoit besoing et ne scevent lesdits des comptes autre chose que quant l'en regardera bien etc. ut in folio sequentur.

(fol. 25 r°)

Et fait aussi bien à noter que les seigneurs de Heynsberghe qui longtemps ont euz en mains lesdictes terres de Rode et de Wassenberghe, ont par moyen du tonlieu de Rode qui se prend de tous vins et autres biens et denrees que l'en charge en la ville de Couloigne pour mener hors par terre, trouvé maniere que les chartons, en laissant le chemin royal et la conduite appartenant de droit ancien à monseigneur le duc comme duc de Brabant entre les rivieres de la Meuze et du Rin,

tiennent autres chemins alant par les terres de Heynsberghe et de Wassenborgh et passent la Meuse au bas et oultre par la conté de Loz parquoy monditseigneur le duc a privé et prend journallement grand dommaige en ces tonlieux et winages à Faulquemont, Treit, Thielement, Halen, Joudoigne, Louvaing, Anwerps et autres. Et seroit bien necessaire que l'on y pourveist de remède rigoureux et extraordinaire, veu que quelques diligence que l'on ait faicte tant envers ceulx de la ville de Couloigne que autrement, l'en ne y a peu venir à bout, combien que iceulx de Couloigne dient que ce n'est point par eulx, considéré quilz n'ont point jurisdiction hors endedens leur ville et ne voudroient souffrir que leurs gens et subges alassent ou feissent autrement contre la haulteur et seignourie de monseigneur. Et ainsi prennent lesdits de Heynsberghe par lasseurance, quilz baillent aux bonnes gens passans par leurs terres des grans prouffiz, ostant a monseigneur sa haulteur et seignourie de la conduite et des chemins royaulx entre lesdictes rivières laquelle haulteur et seignourie a este du temps de ses prédecesseurs et encores devroit estre de bien grande reputacion.

(fol. 26 r°)

Regardera bien au long tout qui en a este passé si avant quil est venu en leur cognissance l'en trouvera au vray quil ne sera point besoing que monseigneur en paye aucune chose de faicte ne le veult de grace. Aussi quant laditte terre sera en sa main il pourra prendre dicelle une bonne somme à cause des aydes à lui deuz et fait aussi ut in folio precedant.

P.S. Blijkens zeer recent gedane onderzoekingen in het departementaal archief-depot te Rijssel heb ik twee dokumenten aangetroffen, die op dit onderwerp betrekking hebben. Zij zijn geïnventariseerd onder de Rekenkamer, Série B 2019—61434 ddo 11 april 1454 en Série B 3533—125648 van het jaar 1465. Het eerst genoemde stuk is een charter, waarin door Anthoine Haneron, meester der Requesten van Filips de Goede, een financiële regeling getroffen wordt met de toenmalige prins-bisschop van Luik, die rechten kon doen gelden op Rode. Voor de regeling hiervan had zich Haneron naar Maastricht begeven.

Het stuk van 1465 geeft een summier beschrijving van de toestand, waarin het kasteel van Rode zich bevindt. Belangrijker is het bericht, dat Heinsberg de rechtspraak in het land van 's-Hertogenrade had doen staken (het z.g. Banks-liten, waarover de heer mr K. Janssen de Limpens onlangs in „De Maasgouw” publiceerde). Voor het centrale Gouvernement was deze represaille-maatregel een stimulans om in Rode in te grijpen.

Beide dokumenten hoop ik in extenso te publiceren.

GROETEN UIT STEINFELD

Toen ik in het begin van de jaren 50 mijn studie over Sint Gerlach van Houthem ondernam, vond ik in het archief van het bisdom Roermond een fotokopie van een Triers handschrift, bevattende een „Leben des heiligen Gerlaci”. Dit leven was een parafrase op rijm van de oude latijnse levensbeschrijving. Als poëem is het werk niet veel waard. Het is geschreven in een volks Duits. Deze tekst heb ik gepubliceerd aan het eind van mijn studie (Publications XCII—XCIII, 1956—57, blz. 91—108).

Ik vermeld dit omdat de tekst geschreven was in het Norbertijnenklooster Steinfeld in 1622. Bij de eerste kennismaking met deze naam kon ik niet vermoeden dat ik in de toekomst nog eens als rektor naar Steinfeld zou gaan.

In diezelfde tijd publiceerde de heer van Hommerich zijn artikel over de karolingische afstamming van Udo van Toul. In dat betoog kwam Steinfeld weer naar voren. Dat was ook het geval in zijn onlangs in De Maasgouw gepubliceerde studie over een klooster in Heerlen, onder Benzenrade. Men zou dit laatste artikel graag door opgravingen ter plaatse bevestigd willen zien. Toch meen ik, ook al heb ik er geen bewijzen voor, dat voor een paterniteit over dit klooster Steinfeld meer kansen maakt dan Rolduc. Gezien namelijk de relaties die er „politiek” tussen Heerlen en Steinfeld bestaan hebben. Zou anderzijds Rolduc, dat zijn invloed tot in Brabant en Friesland heeft uitgestrekt, een bezit in zijn naaste omgeving zo spoorloos zijn kwijtgeraakt of hebben opgegeven?

Uit de Annales van Rolduc weten we dat de abdij relaties heeft gehad met Steinfeld en Springiersbach. Over de onderlinge relaties tussen deze twee laatste kloosters hebben we ook nog andere gegevens. Zo kom ik tot een eerste aspect dat ik hier wil bespreken, de vroegste geschiedenis van Steinfeld.

Tegen het rechtertransept van deze merkwaardige abdijkerk, sinds kort basiliek (men spreekt hier trots van de Eifelbasilica) bevinden zich twee zeer primitieve kapellen, die in elkaars verlengde liggen en vroeger waarschijnlijk wel verbonden zijn geweest. Deze kapellen zouden volgens de gedrukte gids ouder zijn dan de romaanse kerk, die door haar westbouw herinneringen oproept aan de Lieve-Vrouw van Maastricht. Zo komen we tot een zeer hoge ouderdom van deze kapellen; minstens elfde eeuw.

Wat er waar is van het verhaal dat de oudste kerk rond 920 gebouwd zou zijn door een Sibodo van Ahr, laat ik in het midden. Wel blijkt dat de familie van Ahr vanaf het begin met Steinfeld verbonden is. Een eerste kloosterstichting zou hebben plaatsgehad tussen 1069 en

1074 (de tijd van Udo van Toul!). Benediktinessen kwamen naar het godshuis. Daar haar levenswandel niet aan de verwachtingen beantwoordde, werden zij in 1121 door bisschop Frederik van Keulen vervangen door reguliere kanunniken. Deze kanunniken kwamen uit Springiersbach bij Trier. We zijn nu in de aanvangsjaren van Rolduc en ook in de jaren dat deze drie kloosters intensieve relaties onderhielden. Een abt van Rolduc kreeg het verwijt dat hij zijn kanunniken de leefwijze van Steinfeld opdrong.

Toch heb ik hier een moeilijkheid. Steinfeld was duidelijk een eigenklooster van de familie van Ahr. Zou die zo maar aan de bisschop zo'n ingrijpende hervorming overgelaten hebben? Er is nog een ander probleem. Een van de pronkstukken op de Akense tentoonstelling „1000 Jahre grosse Kunst”, is de zg. Potentinusschrijn uit het Louvre te Parijs. Deze schrijn is afkomstig uit Steinfeld. Toen namelijk de kerk van Steinfeld gesticht of gewijd werd, werd het gebeente van deze en andere martelaren vanuit de Moezelstreek naar Steinfeld overgebracht. Blijkens de laat-middeleeuwse traditie had dit plaats onder een graaf Theoderik van Ahr (voorstelling op een glasvenster uit Steinfeld; thans Victoria en Albertmuseum in Londen; afbeelding in de gids van bovengenoemde tentoonstelling). Dat komt overeen met de mededeling op een oude gedenksteen in de kerk, die zegt dat de kerk gesticht is in 1142. Uit dat jaar kennen we twee Dirken van Ahr, grootvader en kleinzoon. Dan kan die overbrengst van Potentinus beter met deze kerkwijding verbonden worden dan met die van de eerste stichting. In elk geval moet er in Udo's tijd, rond 1050, al een klooster of minstens een kerk bestaan hebben.

Hoe groot het domein in zijn tijd geweest is valt slechts te raden. Medio dertiende eeuw, bij het uitsterven der Hochstades, vormde Steinfeld met Marmagen en Urft een kleine enclave.

De kanunniken hebben reeds na enkele jaren de regel van Sint Norbertus aangenomen. Daardoor zijn de relaties met Rolduc verbroken. De abdij kende een grote bloei. De abten bekleedden een gewichtige plaats in het aartsbisdom Keulen, doordat ze twee aartsdiakonen bestuurden, met Steinfeld als centrum.

De relaties met Zuid-Limburg bleven bestaan, doordat de abten vaak het adellijk klooster van Houthem-Sint-Gerlach visiteerden. Zo wordt ook de belangstelling van de onbekende „dichter” uit 1622 verklaarbaar. De oude vita van Gerlach was in 1600 voor het eerst in druk verschenen. (Terloops zij nog even vermeld, dat Steinfeld ook moederklooster was van een aantal friese norbertijnenkloosters).

Een tweede punt geldt de relaties tussen Udo en de familie van Ahr. In zijn artikel over Udo's afstamming heeft de heer van Hommerich moeten konstateren dat we de verbinding tussen Udo en de eerst bekende Van Ahr die Heerlen bezat (Theoderik in 1121) niet kennen. Ik wil alleen wijzen op het feit dat in Udo's familie de naam

Theoderik veel voorkwam (een oom, een broer en een neef-oomzegger droegen die naam). Ook de naam Otto van Udo's grootvader duikt later bij de Ahr's nog eenmaal op. Tenslotte heette een van zijn broers Sigibodo, 1030—64 vermeld. We hebben zojuist een Si(gi)bodo als potentiële stichter van Steinfeld genoemd. Bij van Hommerich worden er drie Eifelgraven van die naam genoemd (Udo's afstamming, 127).

Met dit argument moet men overigens zeer voorzichtig zijn, maar er zijn in de Nederlanden vele voorbeelden dat sommige families voorkeur voor een bepaalde naam hadden. Walrammen vindt men alleen in het Huis Limburg en aanverwante families; Boudewijns alleen in Vlaanderen en het verwante huis in Henegouwen; Florissen alleen in Holland; Reinouds bij voorkeur in Gelre. Zo'n naam kreeg iets magisch. Men denke maar aan de cultus voor de naam Lodewijk in Frankrijk, bij alle opeenvolgende koningshuizen, vooral sinds er een heilig verklaard was.

Ik durf daarom het vermoeden wagen, dat er direkte verwantschap tussen Udo en de Ahr's moet zijn geweest. Er is echter een „maar”. In de schenkingsoorkonde van 1065 geeft Udo zijn allodium van Heerlen en de helft van de daarop staande kerken aan zijn bisdom. Als dan later toch de familie van Ahr het domein blijkt te bezitten, zou de konsekwentie zijn dat zij niet in de afstand van het familie-domein berust heeft. Op dit probleem heb ik geen antwoord. Vroeger heb ik al de vraag gesteld, van wie die andere helft van de kerken was. Licht daar een aanwijzing?

De familie van Ahr heeft haar naam verruild voor die van Hochstade en Wickrade. Otto, zoon van Theoderik 1121—49, huwde met de erfdochter Adelheid van Hochstade-Wickrade in 1138. Wickrade ligt ten zuiden van Mönchen-Gladbach-Rheydt. Hochstade (thans Hoisten) ligt iets oostelijker, aan de Erft, ten zuiden van Neuss. Otto's kinderen hebben de erfenis gedeeld. Dirk, 1143—1166 kreeg Hochstade (waarnaar hij en zijn opvolgers zich meestal noemen), Daelhem en Heerlen, alsook de oude erfenis van de Ahr's in de Eifel, waaronder Steinfeld. Zijn zoon, ook een Dirk, was intiem bevriend met keizer Hendrik VI, 1190—97. Deze Dirk heeft hardnekkige pogingen gedaan om zijn macht naar het westen uit te breiden in het Maasland. Sterk door zijn vriendschap met de keizer, meende hij zijn broer Lotharius, proost in Bonn, in 1291 op de bisschopszetel van Keulen te kunnen helpen. Lotharius kon zich echter niet handhaven. Daarna waagden de broers met behulp van de keizer een poging in Luik tegen Albert van Leuven, broer van de hertog van Brabant. Toen Albert vermoord werd, kregen de broers Dirk en Lotharius, terecht of ten onrechte de schuld. Daarmee was de kans in Luik verkeken. Bovendien stelde Brabant zich tegen de Hochstades op. Daelhem ging aan Brabant verloren. Ook in

Heerlen won de hertog rechten. De geschiedenis is bekend. Toch hielden de Hochstades in Heerlen veel bezit. Maar de macht van de familie slonk snel. Een kleinzoon van Dirk werd weliswaar aartsbisschop van Keulen en speelde daar en in het Rijk nog een glanzende rol, maar met hem stierf het geslacht uit (1261). Zijn Heerlense goederen schonk hij aan het aartsbisdom, de z.g. keurkeulse goederen. Tot de Franse Tijd bleven deze rechten in takt.

En Steinfeld? Ook de oude erfenis in de Eifel kwam via erfrecht aan Koenraad. Omdat er, zoals gezegd, geen erfgenamen meer waren, gaf hij ook dit domein aan het aartsbisdom. Het verschil met Heerlen ligt hierin dat in Heerlen de grondheerlijkheid aan Brabant kwam. Keulen had er slechts lenen. In de Eifel had Koenraad en na hem het aartsbisdom de grondheerlijkheid. Zo onderging het „stift” Keulen een belangrijke gebiedsuitbreiding in zuidelijke richting: de Ämter Altenahr en Nürburg, een gebied ongeveer zo groot als Zuid-Limburg. Daarbij kwamen dan vijf enclaves, onder andere Steinfeld-Marmagen, dat ongeveer zo groot was als de huidige gemeente Heerlen. Het werd omgeven door de hertogdommen Gulik en Luxemburg (Schleiden) en het graafschap Blankenheim. Deze gebieden zijn Keuls gebleven tot aan de sekularisatie in de Franse Tijd.

Men kan dus zeggen dat Heerlen en Steinfeld, na enkele eeuwen onder één heer geleefd te hebben, tot aan de franse revolutie een aanknopingspunt gehouden hebben, zij het op zeer verschillend niveau, in Keulen.

Tenslotte nog enkele gegevens over Udo van Toul. Er bestaat een oude kroniek van de bisschoppen van Toul, de *Gesta episcoporum Tullensium*. De hoofdstukken 39 tot en met 44 zijn gewijd aan onze Udo. Jaren geleden heb ik die tekst vertaald met het oog op een eventuele studie over deze bisschop. Dit plan is blijven liggen. Als ik de tekst nu lees, lijkt hij me niet geschikt voor uitgave zonder commentaar en bronnenstudie. Daarvoor ontbreken me nu de mogelijkheden. Bovendien is de tekst een aaneenschakeling van cliché's en gemeenplaatsen, en gesteld in een overdaad van retoriek die geen modern lezer zou waarderen. Om echter de Heerlenaren toch enig idee te geven van hun oudst bekende heer, geef ik hier een samenvatting in moderne stijl met hier en daar enig commentaar. Zo is er dan toch iets meer bekend dan alleen maar de schenking waarin Heerlen en zijn bureu Welten en Voerendaal genoemd worden.

39. Udo is uit hoogadellijk Ripuarisch geslacht geboren. Ripuarië moet in de karolingische tijd rond Keulen gezocht worden. Zijn vader was graaf Riquinus; zijn moeder heette Adelheid en stamde uit Allemannië (huidige Elzas en Zuid-Duitsland). Zij waren beiden rijk. Toen Udo tien jaar oud was, werd hij toevertrouwd aan de bisschop van Toul, Bruno, uit het geslacht der graven van Epstein en Dagsburg. Deze Bruno, van 1048 tot 1054 paus onder de naam Leo IX, was bisschop van Toul van 1026 tot 1048. Daarmee hebben we een zeer ruime marge voor Udo's leeftijd. De bedoeling was dat Udo aan de kerk van Sint Steven (kathedraal van Toul) verbonden zou worden. Dat doet vermoeden dat hem toen al een bisdom werd toegedacht. Waarom juist in Toul? Omdat het in of vlakbij het gebied van zijn vader lag, het graafschap Charpeigne. Misschien bestonden er ook familie-relaties met bisschop Bruno. Udo's leermeester was Walther, later deken van de Dom. Zijn ouders hadden hem rijk van inkomsten voorzien (hoorde Heerlen daar reeds toe?), maar hij leefde eenvoudig en braaf. Bruno gaf hem na de dood van primicerius Gebizo diens ambt, ofschoon hij daar toen eigenlijk nog te jong voor was.

40. De beschrijving over zijn bedreigde deugd en een ziekte om hem tot inkeer te brengen, wordt besloten met het verhaal van een droom die Udo op het pad der deugd terug riep en hem tevens zinnebeeldig voorspelde welke eer en roem hem te wachten stond. Hij begreep dat toen nog niet, maar hij bleef trouw.

41. „Niet lang daarna” werd Bruno door keizer Hendrik III tot paus benoemd. Mogen we met behulp van het voorgaande (tien jaar oud opgedragen, te jong primicerius, niet lang daarna) gokken, dat Udo eind van de jaren dertig in Toul gekomen is en dan eind jaren twintig geboren is? Toen Bruno naar Rome ging, nam hij Udo mee. Bruno werd op 12 februari 1049 in Rome geïntroniseerd. „Na verloop van ongeveer twee jaar” kwam Leo IX naar zijn vaderland terug „omdat hij dat nog eens wilde zien”. De waarheid is minder poëtisch. Leo had het in Rome niet gemakkelijk. Hij trok al spoedig de Alpen over, om daar de hervorming der kerk te bevorderen. Op die reis moet in augustus 1049 de kerkwijding te Voerendaal hebben plaats gehad. Ook restitueerde hij toen op aandrang van Udo enkele goederen aan de Stevenskathedraal. De paus zag in Udo zijn opvolger in Toul. Hij liet Udo door klerus en volk tot bisschop kiezen en vroeg Hendrik III, Udo te bevestigen. We zijn hier nog ver van de intransigente politiek van Gregorius VII die van vorstelijke inmenging niet wilde weten. Overigens was Udo niet, zoals deze passage zou kunnen suggereren, Bruno's direkte opvolger. Tussen hen beiden bestuurde bisschop Berthold enige jaren het bisdom.

42. Udo werd gewijd op 18 augustus 1051 in de stad van zijn metropooliet, Trier. De pieuze ontboezeming en de vervulling

van de bovengenoemde droom in deze bisschopswijding doet weinig ter zake.

43. Udo deed alles om zijn kerk te verfraaien en haar inkomsten te vermeerderen c.q. terug te winnen. Dat bezorgde hem vijanden onder degenen die zich kerkelijk goed hadden toegeëigend. Van een zeker graaf Haimon verwierf hij een kerk die hij de kanunniken van de kathedraal schonk. Hier zien we de geest van de hervorming, die naar zijn grootste kampioen, paus Gregorius VII, de „Réforme grégorienne” wordt genoemd. De burcht van Vaucouleurs (bekend uit het leven van Jeanne d'Arc) liet hij tot tweemaal toe neerhalen, omdat de eigenaars van daaruit het bisdom voortdurend bedreigden. Voor deze aktie won hij de omwonenden „met veelvuldige beden en geld” (!). De kerk van Sint Gengulf liet hij restaureren en voorzag hij met de nodige fondsen. Van de abt van Cornelimünster (bij Aken) kocht hij het klooster van de H. Anianus, dat in de banlieu van Toul gelegen was. Daarvoor verwierf hij de toestemming van Hendrik IV. Ook deze stichting bedacht hij met goederen „die hij door erfrecht van zijn ouders verworven had”. Zodoende konden daar 24 monniken leven. Al deze schenkingen zijn vervat en bevestigd in een Apostolisch privilege van paus Alexander II (1061—73). Temidden van al die bezigheden, die hem ook veel tegenwerking bezorgden, overleed Udo, door zijn stadgenoten en diocesanen algemeen betreurd. Het was 14 juli 1069, in het achttiende jaar van zijn episkopaat. Daar hij tien jaar oud aan Bruno werd opgedragen en Bruno vanaf 1026 bisschop was, kan Udo op zijn vroegst geboren zijn in 1016. Hij was dan bij zijn dood hoogstens vóór in de vijftig. Hij werd in de kathedraal voor het altaar van de H. Blasius begraven.

Ik ben me ervan bewust dat dit artikel aan waarde gewonnen zou hebben als ik mijn beweringen met bewijzen gestaafd had. Daarvoor ontbreekt me hier het vereiste materiaal. Ik volsta daarom met enkele algemene literatuur.

De direkte aanleiding tot dit artikel gaf mij de *Geschichtlicher Handatlas der Deutschen Länder am Rhein, Mittel- und Niederrhein*, bearb. von K. Meisen, F. Steinbach en L. Weisgerber, Köln—Lörrach, 1946. Kaart 25, Die territoriale Entwicklung des Kurfürstentum Köln, gaf antwoord op de vraag tot welk gebied Steinfeld vóór 1795 gehoord had en waarom.

C. COEBERGH, Een merkwaardige hervorming van het koorgebed in de abdij Rolduc, Rolducs Jaarboek XXI (1941) 188—195;

N. BACKMUND, *Monasticon Praemonstratense*, 3 dln, Straubing, 1949 vv;

L. van HOMMERICH, De Carolingische afstamming van Udo van Toul, Heer van Heerlen—Voerendaal, Land van Herle II (1952) 126—136.

Gesta episcoporum Tullensium, in Migne PL 157, 467 vv of Monumenta-Germaniae historica, SS VIII, 631 vv.

Steinfeld, juli 1968

C. DAMEN O.S.B.

Bisschoppen uit de familie van Hoensbroeck

(1)

In 1952 gaf de gemeente Hoensbroek aan een drietal schrijvers de opdracht tot het samenstellen van een boek over de geschiedenis der gemeente. Deze geschiedenis kon niet geschreven worden zonder die der familie van Hoensbroeck, wier kasteel nog altijd in het landschap domineert.

Het boek is begin december 1967 verschenen. ¹⁾

In dat boek is omschreven hoe de gemeente ontstaan is en hoe zij allengs een naam kreeg die ontleend werd aan die ener familie. Ten aanzien van die familie stelde men zich op het standpunt, dat zij in dat boek slechts vermeld kon worden tot het tijdstip waarop haar „herenrecht” over dit gebied ophield te bestaan.

De schrijver van dit deel van het boek heeft zich strikt aan die opdracht gehouden. Wij vinden de familie aldus slechts beschreven vanaf de 13e tot aan het einde van de 18e eeuw (na de komst der Fransen). De familie leeft echter nog in verschillende takken voort. Zeer summier en rechtlijnig werden enkele van haar genealogische gegevens tot 1967 opgenomen in een aan het boek toegevoegde afstammingsstabel.

Gedurende de vermelde periode van ruim vijf eeuwen ontmoet men in de genealogie der familie zeer veel personen die priester of religieus werden en onder hen een aantal aan wie kortere of langere beschrijvingen gewijd werden, nl. omtrent hen die tot de hoge waardigheid van bisschop en zelfs van prins-bisschop geroepen werden. In de beschrijvingen dezer personen heeft de auteur zich beperkingen opgelegd enerzijds wegens de omvang die het boek zou krijgen en anderzijds wijl zij, hoewel telgen der familie zijnde en levende in de tijd van het ancien regime, niet zelf herenrechten over Hoensbroek uitgeoefend hebben.

Doch ook andere auteurs gaven informaties omtrent deze personen. ²⁾

In welhaast elke generatie treffen wij in die beschrijvingen als vrouwelijke familieleden aan: nonne, geestelijke zuster, kloosterdame, kanonikes(se), proostin, stiftsdame en abdis en als mannelijke familieleden: kloosterling, monnik, commandeur der duitse orde, kanonik (kanunnik), deken, domheer, abt, domproost, koorbisschop en bisschop.

Te midden van de adellijke families in het land tussen Maas en Rijn, een land dat op zich een geschiedenis beleefd had en beleefde als weinig andere, groeide de familie van Hoensbroeck uit als een boom die in het bos hoog met zijn kruin over de andere bomen domineert.

Links en rechts vielen van die families af. Zij stierven uit. De familie van Hoensbroeck echter handhaafde zich en zelfs ondanks het feit, dat, zoals gezien, zo velen van haar mannelijke telgen niet tot een huwelijke staat kwamen!

Het was met die familie zoals met haar stamhuis: . . . . torende ook dit niet hoog uit boven de woonzetels van andere adellijke families in het Limburgse land?

Doch niet alleen, dat die familie er wás: . . . . zij was ook in áánzien! In meerdere facetten van het maatschappelijk leven, zoals dat zich in haar tijden voltrok, stonden haar representanten op een vooraanstaande plaats, vaak als vertegenwoordigers van de adel bij gewichtige gebeurtenissen.

De zorgen, die op het land tussen Maas en Rijn drukten, waren zwaar. Was dit land niet meermalen het slagveld geweest in het grote steekspel tussen de vorsten en hun (lands-) belangen? En had dit land niet mede de grote stoten moeten opvangen in de oorlog die men later in de „vaderlandse” geschiedenis als een tachtigjarige kenmerkte? En was dit land niet tot een lappendeken versnipperd geworden (belangensfeer van zoveel andere landen) nadat in 1648 de vrede getekend was? ³⁾

En was dit land ook niet het grote zorgenkind korte tijd daarna toen de franse expansiedrang onder Lodewijk XIV legers van allerhande formatie en slag plunderend door zijn velden, dorpen en steden stuurde?

Ook in die zorgen stonden de heren van Hoensbroeck op hun plaats enerzijds als vertegenwoordigers van de adel en anderzijds ter bescherming van het volk.

Dat uit haar familie personen voortsproten die uiteindelijk met bisschoppelijke waardigheid bekleed werden, was daarvan een logisch gevolg.

Het is de bedoeling om enkele van deze priesters voor het voetlicht te brengen.

In met midden van de 18e eeuw was haar voornaamste priester-representant: Johan Frederik Arnold Adolf, rijksgraaf en markies van Hoensbroeck, die op kasteel Haag geboren (gedoopt) was 2 december 1709, zoon en 7e kind van Johan Willem Adriaan van Hoensbroeck en van Elisabeth Henrica Maria van Schellardt-Obbendorf tot Iversheim.

Kind zijnde, werd hij reeds voor de geestelijke stand bestemd. Hij was nog geen negen jaar oud toen de bisschop van Roermond hem de tonsuur verleende en later studeerde hij te Trier, Mainz en Luik alsmede aan de universiteit van Reims. In 1739 werd hij benoemd tot aartsdiaken van het (aarts-)bisdom Trier en in 1743 tot koorbisschop aldaar. In 1750 werd hij gekozen tot domproost van de metropolitaankerk van Trier.

De toenmalige aartsbisschop gaf hem de wens te kennen dat hij hem als coadjutor — met recht van opvolging — zou laten benoemen,

waartoe hij meerdere redenen had. Van Hoensbroeck heeft deze wens op vrome en bescheiden wijze (als „homme doux et de bonne moeurs”) afgewezen want hij had er nooit aan gedacht tot deze hoge waardigheid geroepen te worden („il n'aurait jamais pensé à la grande Prevôte”).⁴⁾

Hij overleed te Coblenz 5 mei 1758.

Andere schrijvers hadden zich tot taak gesteld om de geschiedenissen der bisdommen Luik en Roermond vast te leggen. Onder hen neemt de Limburger Jos. Habets een voorname plaats in.⁵⁾

Die bisdommen hadden elk ook hun geschiedenis . . . . een geschiedenis die diep wortel geschoten had in de maatschappelijke verhouding der tijden. Voor het ene bisdom sprak deze meer dan voor het andere. Gebruiken werden in ere gehouden, doch misbruiken en wantoestanden waren getolereerd geworden en werden zelfs tot diep knagende elementen die het bestuur, dat van de bisschoppen uitging, meer schade dan effect berokkenden.

Zo hadden bij de bezetting van de zetel te Luik familie-hiërarchieën een voorname rol gespeeld. Vanzelfsprekend nam de adel daarbij een voorname plaats in. Zelfs met kuiperijen waren bisschoppen „gekozen” geworden . . . . zonder dat zij een priester- of bisschopswijding ontvangen hadden of nog ontvangen zouden!

In de jaren 1508—1540 was het bisschoppelijk paleis te Luik in Bourgondische pracht gebouwd. De prins-bisschop aldaar (het prinsdom gold als een aparte waardigheid tengevolge waarvan de bisschop ook wereldlijke macht uitoefende) . . . . moest immers een zetel hebben overeenkomstig zijn waardigheid en om te kunnen regeren!

Zelfs nog in de 18e eeuw waren er prins-bisschoppen in Luik, die het priesterschap eerst ontvangen hadden ná hun verkiezing tot bisschop. En in diezelfde tijd omvatte dat prinsdom 23 steden, 600 parochies en ongeveer een half miljoen inwoners.⁶⁾

De macht dier bisschoppen was ongeveer te vergelijken met die van een absoluut-vorst. Deze regeringsmogelijkheid werd nog geruggesteund toen de echte in Wenen zetelende vorsten (Habsburgers), zich totaal onverschillig toonden jegens „die Länder jehnseits”. Uit deze toestand groeide in de Oostenrijkse landen het particularisme: . . . . de bewoners dezer nu Belgische landen noemden zich Brabander, Vlaming, Henegouwer en Luikenaar.

In dit begrip regeerden de prins-bisschoppen ieder op eigen wijze, meestal niet zelfstandig doch beïnvloed door raadgevers en familiebelangen.

Door deze wantoestanden was in het volk en vooral in het waalsprekend deel daarvan stelselmatig een haat tegen de overheid gekweekt die meermalen tot reacties geleid had. Dat deze haat eenmaal met explosieve kracht in de bestaande verhoudingen ingrijpen zou, was een logisch gevolg der feiten . . . . gevoed als deze aan het einde der 18e eeuw nog was door de propaganda vóór en de komst van de grote franse revolutie!

Hoe ontvankelijk het waalse volk kon zijn voor terreur-invloeden hebben wijzelf nog beleefd. Werden wij niet tot zeer kort in het verleden geconfronteerd met spanningen en acties via pers, radio en televisie naar aanleiding van politieke gebeurtenissen, school- en taalkwesties, taalgrenzen enz.? Ook deze terreur wortelde in het diepe bewustzijn van de waalse mens, die zich vanuit de prille oudheid geroepen gevoeld had zich te verzetten tegen overheersing en hem niet dienende politiek.

Nu niet alleen België maar haast te zeggen een gehele wereld niet anders dan in spanningen leeft zouden wij hetgeen in onze tijd in het waalse land en verder in België gebeurde als een vergelijking willen zien met de spanningen in vroegere tijden en wij trokken een parallel. En aan deze vergelijking ontsproot de gedachte om, voor wat de familie van Hoensbroeck betreft, een licht te laten schijnen op drie harer telgen die juist in de door fanatisme meest beroerde tijd tot het bezetten van een bisschopszetel geroepen werden.

Dit waren:

1. Philip Damiaan, graaf en markies van Hoensbroeck, bisschop van Roermond 1775—1793;
2. Cesar Constantin Frans, graaf van Hoensbroeck-Oost, prins-bisschop van Luik 1784—1792;
3. Frans Antoon Marie Constantijn de Méan, laatste prins-bisschop van Luik 1792—1800 (1801) en daarna aartsbisschop van Mechelen 1817—1831; zijn moeder was Elisabeth, gravin van Hoensbroeck-Oost.

In zijn reeds vermelde geschiedschrijving ⁷⁾ deelde Habets mede, dat de onder 2 genoemde op 19 december 1784 door zijn neef Philip Damiaan van Hoensbroeck, bisschop van Roermond, te Luik tot bisschop gewijd werd. Habets heeft naar onze mening dat woord „neef” niet letterlijk doch in ruime zin opgevat. Wij verwijzen gaarne naar de navolgende genealogie, waaruit blijkt, dat beiden via hun gemeenschappelijke stamvader vanuit de 16e eeuw als bloedverwant tot elkaar stonden in de 11e graad zij-linie. Dat begrip „neef” ligt dus vér! Summier is deze genealogie als volgt:

Noten:

- 1) „Geschiedenis van Hoensbroeck” door J. M. van de Venne, J. Th. H. de Win en P. A. H. M. Peeters, Echt 1967.
- 2) Zie o.a. Eg. Slanghen „Het Markgraafschap Hoensbroeck, enz.” 1859.
- 3) Zie o.a. W. L. Leclercq : „Limburg Land en Mensen” blz. 15.
- 4) Aldus: Sophie Mathilde Gräfin zu Dohna in „Die ständischen Verhältnisse am Domkapittel von Trier vom 16. bis zum 18. Jahrhundert”, Trier 1960. Zie ook J. M. v.d. Venne in „Geschiedenis van Hoensbroeck”, blz. 118—119.
- 5) Jos. Habets : „Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan”, 1e deel, Roermond 1875.
- 6) Ibidem, 1e deel, blz. 96—97.
- 7) Ibidem, 1e deel, blz. 220.

Godart (Godfried) HOEN

Heer van Hoensbroeck

☆ .... † 1584

×

Gertrud (Geertruid)
Scheiffart van Merode

2e kind:

Wolter van Hoensbroeck

☆ .... † 1631

stichter linie Geul

×

4 okt. 1585

Ursula (Schets) van

Grobendonck

2e kind

Conrad Ulrich Baron

van Hoensbroeck-Geul

☆ .... † 1652

×

Isabella van Haudion

tot Gibrechies

4e kind:

Antoon Candidus Graaf

van Hoensbroeck-Oost,

stichter linie Oost

☆ 1630 † 1693

×

Anna Maria van den

Berg-Trips

1e kind:

Ulrich Antoon graaf

van Hoensbroeck-Oost

×

2e huwelijk:

Anna Salome Petronella

van Nesselrode tot

Ereshoven.

6e kind:

Cesar Constantin Frans

graaf van Hoensbroeck-

Oost ☆ 11 juni 1719.

4e kind:

Elisabeth, gravin van

Hoensbroeck-Oost

×

Frans Antoon Graaf de

Méan de Beaurieux

hun zoon:

Frans Antoon Marie Con-

stantijn, graaf de Méan.

3e kind:

Ulrich Hoen Heer van Hoensbroeck

☆ 1561 † 1631

×

1e huwelijk:

Adriana Johanna van Boedberg(e),

Haag, Gelder

1e kind:

Adriaan Baron Hoen van Hoensbroeck

☆ 1590 † 1675

×

Anna Elisabeth van Loë und Wissen

3e kind:

Arnold Adriaan Markgraaf

van Hoensbroeck

☆ 1631 † 1694

×

2e huwelijk:

Dorothe Henriette

de Cottereau tot Westmael

2e kind:

Johan Willem Adriaan

Markgraaf van Hoensbroeck

☆ 1666 † 1735

×

Elisabeth Henrica Maria rijksgravin van

Schellardt-Obbendorf tot Iversheim

1e kind:

Frans Arnold Adriaan Joannes Philipp

Markgraaf van en tot Hoensbroeck

☆ 1696 † 1759

×

Anna Catharina Sophia rijksgravin

von Schönborn, Buchen und Wolffsthal

4e kind:

Philippus Damianus Ludovicus Ignatius

Victorinus Markies van en tot Hoens-

broeck

☆ (gedoopt) 24 febr. 1724.

P. A. H. M. PEETERS.

Romeinse vondsten te Heerlen

1). VALKENBURGERWEG—SPORTFONDSENBAD.

Op 8 juli 1968 werd voor het nieuwe instructiebad aan de Valkenburgerweg, perceel L 448, een keermuur gebouwd. Hierbij werden een aantal romeinse gebruiksvoorwerpen gevonden, waaronder een bodemstempel in terra sigillata van de pottenbakker Pridianus uit Oost-Gallië.

Verder enige fragmenten van versierde en onversierde terra sigillata o.a. afkomstig uit La Graufesenque en La Madeleine. Onder het overige aardewerk bevond zich een wrijfschaal-fragment met de randstempel LVCIVS. Voorts een fragment van een glazen beker en een bronzen spatel.

De voorwerpen werden genummerd van 7156 t/m 7176.

2). RAADHUISSTRAAT HOEK TEMPSPLEIN.

Van 3 t/m 6 september 1968, tijdens grondwerkzaamheden voor de uitbreiding van het kantoor der Kamer van Koophandel en Fabrieken, werden op het hoekpunt Raadhuisstraat-Tempsplein, perceel E 4779, een aantal oudheidkundige voorwerpen opgegraven.

Hieronder bevond zich een bodemstempel in terra sigillata van de pottenbakker Cintugnatus uit Lavoye, Ittenweiler, Heiligenberg en Rheinzabern.

Verder een aantal versierde en onversierde terra sigillata-fragmenten waaronder een randstuk in Italische klei uit het begin der jaartelling. Buiten dit aardewerk werden enige stukken glas, twee stukken van benen naalden, een bronzen spijkertje en een bronzen haarspeld gevonden.

Een opmerkelijke vondst was die van een zuilsegment met een diameter van maar liefst 53 cm., de grootste die tot nu toe in Heerlens historische bodem ontdekt is en die de aanwezigheid bewijst van grootse gebouwen in het oude Coriovallum.

Op het thermenterrein werd een groot gedeelte van een romeinse muur, bestaande uit Kunrader kalksteen en een aantal tegula-fragmenten, gedeponeed, dat eveneens op voornoemd terrein werd opgedolven.

Deze voorwerpen dragen de nummers 7178 t/m 7211.

3). NOBELSTRAAT HOEK ds. JONGENEELSTRAAT.

Van 3 t/m 9 september werd in de bouwput voor zes nieuwe woningen op het hoekpunt Nobelstraat-ds. Jongeneelstraat,

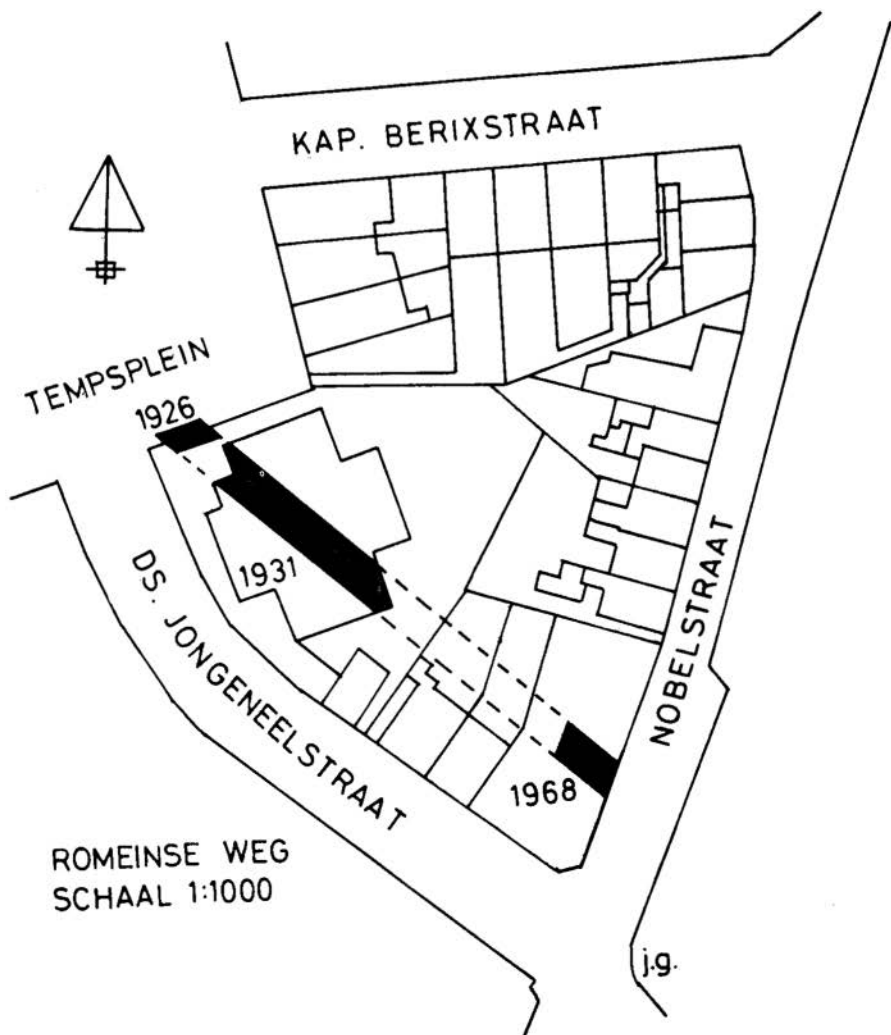

perceel E 4956, een romeinse weg over een lengte van 11 meter vrijgegraven. Deze was tonvormig en samengesteld met kiezel en zand tot een maximum dikte van 50 cm. en een breedte van 4.20 m. Het is de voortzetting van een secundaire weg binnen de nederzetting Coriovallum en werd reeds in 1926 op het Tempsplein bij het graven van een sleuf voor de gasleiding signaleerd en in 1931 bij de bouw van de Ned. Hervormde Kerk aan het Tempsplein over een lengte van 27 meter opgegraven (zie tekening).

Aan losse vondsten leverde dit terrein slechts enige fragmenten op, genummerd van 7212 t/m 7216.

Alle voorwerpen werden opgegraven door de gemeentelijke oudheidkundige dienst van Heerlen en toegevoegd aan de romeinse collecties van het Gemeentelijk Oudheidkundig Museum te Heerlen.

JOS GIELEN.

Spotgedicht

op een spoor- of tramlijn voor Heerlen
anno 1885

ST. NICOLAAS

Sint Nicolaas, Sint Nicolaas,
Wij wachten U reeds lang.
Wij zijn geen kind'ren meer helaas!
Wij zingen niet Uw zang!

En toch wij wenschen veel van U!
Geen speelgoed, pop noch paard,
Geef kleinen zoo'n presentjes nu,
Ja, Heerlen's jeugd is 't waard.

Maar ons. . . . . Och, lieve, beste man,
Och, denk er toch eens aan,
De wegen zijn zoo slecht als 't kan,
En toch, er komt geen b a a n.

Wie naar Maastricht of Aken gaat,
Hij trekk' de laarzen aan!
Hij loopt zich moe of komt te laat,
En is beslijkt, ontdaan.

De voerkar rijdt zoo spoedig niet,
Als 't stoomtuig op de baan.
Wij missen dat, zooals gij ziet,
Wij blijven achteraan.

Gij hoordet al zoo menig keer:
„Och, of een spoorweg kwam!”
Wij vragen nu zooveel niet meer,
Wij vragen maar een t r a m.

Vervul dien lang gevoeden wensch,
Voorzie in onzen nood,
En gij verplicht U ieder mensch,
Ons allen, klein en groot.

O, zoo Gij ons dat schenken kondt,
Dan dankten wij U luid;
Dan klonk Uw lof uit ieders mond,
Zelfs uit de stoomtramfluit.

H.

(Ingezonden door de heer H. Loontjens, Heerlen,
ontleend a.d. „Limburger Courier” van 4 dec. 1885)

HISTORISCHE CHRONIEK

LEZING:

De agenda van het congres van de Internationale Commissie voor de bestudering van de Gewestelijke Statencolleges, te Londen gehouden van 16—20 juli, vermeldde op datum van 17 juli 1968 het referaat van de heer L. van Hommerich, getiteld:

„La politique centralisatrice de Charles le Téméraire à l'égard des Colleges d'Etat du duché de Limbourg et des autres pays Transmosans, 1469—1477”.

HISTORISCHE RECONSTRUCTIE EMMAPLEIN:

Op 1 augustus 1968 werd een begin gemaakt met de historische reconstructie van het tracé van het voormalig fortoppervlak op het Emmaplein te Heerlen.

In de bouwsleuven werden de funderingen van de oude walmuur en van de Kerkhofspoort aangetroffen, die door de gemeentelijke oudheidkundige dienst werden opgemeten, in tekening gebracht en op de gevoelige plaat vastgelegd.

EXCURSIE:

De historische Kring „Het Land van Herle” organiseerde op 7 september 1968 in samenwerking met de Kring Heerlen van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap een excursie naar de in uitvoering zijnde saneringsplannen in de oude stadskern van Heerlen. De deelnemers konden ter plaatse kennis nemen van de historische achtergronden, waarop deze reconstructie van het tracé van dit gedeelte van de oude vestingplattegrond steunt.

„Achter gen ouw hoezer” kon voorzitter J. J. Jongen de ruim 150 deelnemers welkom heten. Tijdens zijn openingswoord haalde hij herinneringen op van de toestand van de vestingwerken rond het begin van deze eeuw. Van documentaire waarde was vooral zijn mededeling betreffende de aanwezigheid van drie bastions aan de zuidzijde van de walmuur.

Vervolgens werd het woord gevoerd door de heer L. van Hommerich, die nader inging op het hoe en het waarom Heerlen deze stedelijke kern heeft verkregen; welke belangen van onze landsheer en van de Heerlenaren hierbij werden afgewogen; waarom deze fortificaties juist dáár ter plaatse tot stand kwamen en welke betekenis zij voor stad en land hebben gehad. Scherp liet spreker naar voren komen de functionele betekenis van de twee nog overeind-

Voorzitter J. J. Jongen tijdens zijn welkomstwoord, gehouden „Achter gen ouw boezer”, omringd door een deel van de ruim 150 belangstellenden.

(Foto: Limburgs Dagblad, Heerlen).

staande torens in de gezagssfeer: de hogere en forser gebouwde *donjon* (= kerktoren) als representant van het Landsgezag en de lagere, kleinere „gevangentoren” als symbool van het (beperkte) autonome gezag der burgerij door middel van zijn lokale bestuursorganen. Dit historisch betoog werd toegelicht aan de hand van plattegronden en kaartenmateriaal.

Daarna besprak wethouder ir J. C. Schlösser, die het Gemeentebestuur vertegenwoordigde, de thans in uitvoering zijnde en nog te realiseren reconstructie-plannen aan de hand van 'n situatietekening.

SCHENKINGEN:

- 1). Wethouder ir. J. C. Schlösser schonk aan de historische bibliotheek een door het stadsbestuur van Eschweiler verzorgde uitgave, getiteld:

„*Ascuilare Eschweiler in seiner Geschichte. II. Teil:*
800 bis 1800; Mönchengladbach 1968, 263 blz. geill.
+ kaartenmateriaal en plattegronden”.

De auteur is *Dr. Walter Kaemmerer* te Aken. Het typografisch fraai verzorgd boekwerk is verschenen als 27e band van de „Veröffentlichungen des bischöflichen Diözesanarchivs Aachen.” Men zal er heel wat gegevens aantreffen over oostelijk Zuidlimburg. Vermelding verdient zijn kleurenkaart van de „Karolingischen Königsgüter und Fränkischen Gaue im mittleren Maasgebiet”.

Voorts wordt in een overzichtelijke samenhang de territoriale politiek van het hertogelijk huis van Gulik als tegenhanger van die van de hertogen van Brabant-Limburg in het gebied tussen Maas en Rijn onderzocht. Stamtafels van besturende adellijke families + 29 afbeeldingen zijn in de tekst verwerkt.

- 2). De gemeentelijke collectie overlijdensberichten kon door middel van schenkingen van de heren H. J. M. Frusch te Kerkrade, H. Loontjens te Heerlen en G. W. Zimmermann te Vaals aangevuld worden met ruim 250 bidprentjes, die in het bestaande systeem werden bijgevoegd en van ingangen voorzien.

WETENSCHAPPELIJKE SAMENWERKING:

In het kader van de internationale samenwerking op wetenschappelijk-archeologisch gebied bezocht de heer dr Henri-Pierre Mitard uit Parijs het gemeentelijk oudheidkundig museum van Heerlen ter

nadere bestudering van de alhier aanwezige terra sigillata-wrijf-schalen met leeuwenkopversiering, afkomstig uit Oostgallië (type Dragendorff 45). Deze gegevens zullen t.z.t. door de heer Mitard in een uitgebreide studie worden verwerkt, waarbij vooral aandacht zal worden besteed aan de herkomst en de verspreiding van dit type aardewerk.

MUSEUMBEZOEK:

De laatste drie maanden hebben nagenoeg duizend belangstellenden het gemeentelijk oudheidkundig museum bezocht. Naast een groot aantal individuele bezoekers werden voor de navolgende groepen speciale rondleidingen verzorgd:

Misdienaars Berg en Terblijt; mr van Riel, fractievoorzitter van de V.V.D. in de Tweede Kamer; groep Tsjechische studenten; Kweek-school voor meisjes Heerlen (3 klassen); Lagere school Schinveld; Montessori-lyceum Den Haag; Christelijk Lyceum Voorburg (2 groepen); Mariaschool Voerendaal; Hoge School voor Theologie en Pastoraat Heerlen; Bernardinuscollege afd. gymnasium, Heerlen; Pius X-school Heerlen; Luciaschool Meezenbroek-Heerlen.

- juni Het waterleidingsbedrijf van de gemeente Heerlen bestaat 60 jaar.
- 4 juli Eerste steenlegging „Brunssum High School Dormitory” aan de Ganzeweide te Heerlen door lt.-kolonel E. R. Ricks en wethouder ir J. C. Schlösser.
- 4 juli Oprichting stichting „N. '68” te Heerlen. Doel: belangeloos bevorderen menswaardig bestaan voor iedereen door in praktijk brenging van de leer der naastenliefde.
- 6 juli Burgemeester A. Kessen van Hoensbroek opent te Mariarade een nieuw gebouw waarin ondergebracht zijn het Groene Kruis en de kath. Openbare Leeszaal en Bibliotheek.
- 12 juli Start feestelijkheden ter gelegenheid van het 65-jarig bestaan van de fanfare St. Caecilia te Bocholtz.
- 12 juli De hogere priesteropleidingen van het bisdom Roermond zullen voortaan plaats vinden aan de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat te Heerlen.
- 12 juli Pastoor J. W. J. Akkers van de Drievuldigheidsparochie te Heerlen benoemd tot deken van Gennep.
- 14 juli Bezoek leden 102e Infantry Division Association van het Amerikaans leger uit de 2e Wereldoorlog aan kasteel Cortenbach te Voerendaal. Burgemeester drs F. Gijzels van Heerlen verwelkomde het uit 43 dames en heren bestaande gezelschap.

- 16 juli Mr J. Bardoul, burgemeester, opent het nieuwe postkantoor te Bochtoltz.
- 18 juli Overeenkomst i.z. steunverlening door de Staat aan particuliere mijn-ondernemingen en regeling i.z. inbaarheid van mijnschadevorderingen.
- 29 juli Start produktie nieuwe schroefboutenfabriek Van Everts en Van der Weyden op industrieterrein „De Beitel” te Heerlen.
- 1 aug. T.b.v. de werkgelegenheid heeft het Rijk aan Limburg ruim f 7.000.000,— beschikbaar gesteld. In de Oostelijke Mijnstreek komen acht objecten hiervoor in aanmerking.
- 6 aug. Overeenkomst i.z. voorlopige huisvesting Alg. Burgerl. Pensioenfonds den Haag in entre-sol ruimten van Heerlens shoppingcentrum.
- 9 aug. Officieel bezoek Belgische ambassadeur in Nederland dr W. van Cauwenberg, gouverneur mr dr Ch. van Rooy en de heer J. H. Ubachs, consul van België te Maastricht aan o.a. de N.V. Laura-motoren en de steenfabriek Nievelstein te Eygelshoven.
- 11 aug. 60-Jarig bestaan voetbalvereniging „Rimburg”.
- 13 aug. Start produktie Bronswerk-Feyenoord Chemiebouw N.V. op industrieterrein Spekholzerheide.
- 15 aug. Het Filosoficum gevestigd aan de Oliemolenstraat te Heerlen zal voortaan heten „Bisschoppelijk Studiecentrum Molenberg-Heerlen”.
- 16 aug. Werkbezoek delegatie Tweede Kamerfractie van de P.v.d.A. aan o.a. Heerlen.
- 18 aug. De status van parochie hebben gekregen de retoraten Christus Koning — Nw. Einde en Vincentius à Paulo — Rumpen.
Judas Thadeus — Nw. Einde wordt hulpkerk van de Christus Koningparochie.
- 21 aug. De Ned. Apparatenfabriek te Nuth (NAF) start op industrieterrein Spekholzerheide met bouw nieuwe fabriek. De NAF maakt deel uit van de N.V. Industriebouw Kerkrade.
- 22—23 aug. Bezoek vaste commissie Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening aan Zuid-Limburg.
- 24 aug. Bij Kon. Besluit is m.i.v. 1 oktober tot commissaris van Politie te Heerlen benoemd de heer H. J. Gielens.
26. aug. Overeenkomstig het voorstel van B. en W. verleende de gemeenteraad van Heerlen met 25 tegen 6 stemmen geen goedkeuring aan de door de refinanciers van Vascomij gevraagde garantie van f 10.000.000,—.
- 29 aug. Principe-overeenkomst van 25 gemeenten in Z.O.-Limburg m.b.t. instelling gezamenlijke ambulancedienst. De centrale wordt bij G.G. & G.D. te Heerlen gevestigd.
- 30 aug. Major General William F. Daly opent de „Brunssum Highschool Dormitory” aan de Ganzeweide te Heerlen, bedoeld voor leerlingen, die de Afcen-school te Brunssum bezoeken.
- 31 aug. Officiële ingebruikstelling industrieterrein Spekholzerheide door mr L. de Block, minister van economische zaken.

Gouverneur mr dr Ch. van Rooy opent elk der 3 bedrijven afzonderlijk, t.w. Bronswerk-Feyenoord Chemicbouw, Bergstein Plastics en Arcos verlichtingsarmaturen.

- 2 sept. Wethouder E. Jongen van Heerlen dient ontslag in; de heer M. de Kruijff wordt in zijn plaats gekozen.
- 2 sept. Officiële ingebruikname Nieuwenhagens overdekte zwembad „Nieuw-hovenbach”.
- 3 sept. Samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen N.V. Laura-Motoren te Eygelshoven en de „Clinton Engines Corporation” te Maguota (USA).
- 7 sept. 60-Jarig priesterfeest pater Zacheus OFM, Laanderstraat Heerlen.
- 10 sept. Officiële opening bejaardencentrum „De Regenboog” aan de Meezenbroekerweg te Heerlen door mr H. J. van de Poel, staatssecretaris van cultuur, recreatie en maatschappelijk werk.
- 11 sept. Bezoek general Horace M. Wade, de nieuwe commandant van de Amerikaanse luchtmacht in Europa, tevens commandant van de Vierde Geallieerde Tactische Luchtmacht, aan Afcant-hoofdkwartier te Brunssum.
- 11 sept. „Eerste steenlegging” school voor hoger en middelbaar beroepsonderwijs en opleiding leerkrachten aan de Kasteellaan te Heerlen door het Tweede Kamerlid Jan Maenen.
- 14 sept. Installatie van de heren J. Mennen en A. Th. Berghs resp. tot pastoors van de Drievuldigheidsparochie-Schaesbergerveld en van de Christus Koningparochie-Nw. Einde.
- 17 sept. Het Stadsgewest Oostelijke Mijnstreek neemt opnieuw stelling tegen de gemeentelijke herindelingsplannen, die op 19 sept. in de zitting van de Provinciale Staten in behandeling zullen komen.
- 20—26 sept. Rotterdam-week te Heerlen.
- 24 sept. 40-Jarig bestaan afdeling Kerkrade van de R.K. Politiebond „St. Michaël”.
- 27 sept. Benoeming pastoor J. J. Clerx van Schinveld tot deken van Brunssum voor de duur van 6 jaar.
- 28 sept. 50-Jarig bestaan Woningvereniging „Heerlerbaan” te Heerlen.
- 29 sept. 50-Jarig bestaan Middenstandsvereniging „St. Franciscus” te Hoensbroek.

REDAKTIE.

Erratum :

In het artikel van L. v. H. : „Schaesberg in het licht der historie”, geplaatst in afl. 2 van 1968, bladz. 52 tot 56, gelieve U op pagina 55, elfde regel van onder, in plaats van het jaartal 1734, te lezen 1743.